

PROJECTBUREAU INDUSTRIEEL ERFGOED (PIE)

Industrie, productieprocessen en producten bepalen het veelsoortige karakter van industrieel erfgoed. Het op selectieve wijze bewaren van de sporen van industrieel verleden is een geweldige opgave, zowel waar het roerend als onroerend erfgoed betreft. Daarom is door de Minister van WVC in 1992 het Projectbureau Industrieel Erfgoed (PIE) opgericht.

Om de activiteiten van het PIE zo effectief en efficiënt mogelijk richting te kunnen geven is een zestal PIE-koersen uitgezet.

De PIE-koersen kunnen als volgt worden gedefinieerd:

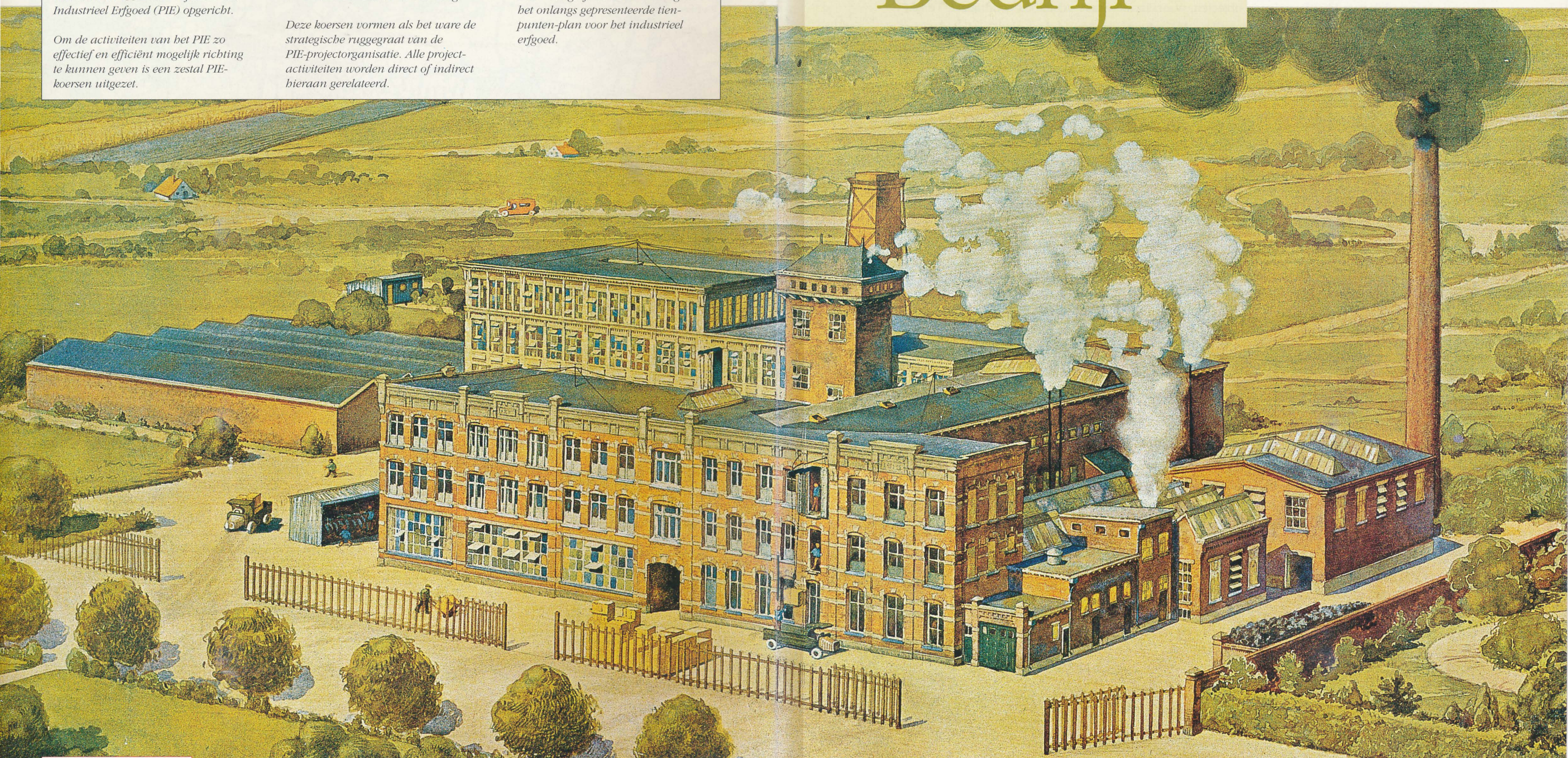
1. Selectief Behoud,
2. Herbestemming en Rehabilitatie,
3. Educatie en Informatie,
4. Toerisme en Recreatie,
5. Brandweerfunctie Acute Bedreiging, en
6. Internationale Samenwerking.

Deze koersen vormen als het ware de strategische ruggespraak van de PIE-projectorganisatie. Alle project-activiteiten worden direct of indirect hieraan gerelateerd.

Het rendement van het PIE ligt in de kwaliteit van samenwerking met uiteenlopende organisaties en personen.

Het PIE is een open project-organisatie. Eind 1995 zullen ongeveer 150 mensen uit vele organisaties actief aan de projecten bijdragen. Daarmee geeft het PIE invulling aan het onlangs gepresenteerde tien-punten-plan voor het industrieel erfgoed.

Buiten Bedrijf *Winterswijk*

VOORAF

Voor u ligt thans het eerste nummer van „Buiten Bedrijf”, een documentatiereeks van bedreigd of al verdwenen industrieel erfgoed. Het doel van deze reeks is aandacht te vestigen op veelal plaatselijk zeer beeldbepalende objecten, waaraan men vaak achteloos voorbijgaat. Te laat realiseert men zich dikwijls dat een dergelijk gebouw ook een onlosmakelijk onderdeel van de lokale of regionale geschiedenis vormt en waar mogelijk een nieuwe bestemming verdient om in de toekomst ook als een „levend en werkend” monument te kunnen voortbestaan.

Moge dit van de „Tricot” binnenkort ook gezegd kunnen worden.

C. H. R. T. Weevers
Eindredacteur

VISIE 1994

Schrijver Gerrit Komrij vierde zijn vijftigste verjaardag in zijn geboortedorp Winterswijk. In zijn dankwoord ging Komrij in op de veranderingen die zich sinds zijn jeugd in Winterswijk hebben voltrokken.

„Mijn vrienden uit het westen zullen het mij niet kwalijk nemen wanneer ik even het woord richt tot mijn vrienden in het oosten. Ik zou van de gelegenheid misbruik willen maken - ik die al bijna driekwart van deze gemeente spoorloos heb zien verdwijnen of onherstelbaar verbeterd heb zien worden - om, ten overstaan van de politiek en cultureel verantwoordelijken alhier, lucht te geven aan mijn verbijstering over de onheilspellende plannen met het nieuwe gemeentehuis. Het bestaande verdraagt architectonisch en ruimtelijk geen enkele ingreep, of het moet van een gevoelloze en zelfingenomen architect zijn. (Andere architecten zijn er niet). En bovendien is er de oude tricotfabriek. Stammend uit de tijd dat men vond dat zelfs spoorwegstations, straatmeubilair en fabrieken het oog een zekere troost moesten bieden.

Zou er niet eens voor één keer gebroken kunnen worden met de regel dat domheid elke dag opnieuw wordt uitgevonden?”

INHOUD

Voorwoord	<i>Christine Stigter</i>	1
De erfenis van		
Gerrit Jan Willink	<i>Sjoerd van der Werf</i>	2
1. Het bedrijf		
Ontwikkeling van de textielindustrie		
en de Tricotfabriek	<i>Sjoerd van der Werf</i>	3
Biografie Gerrit Jan Willink	<i>Remco Hannink</i>	5
De film van Alex Benno	<i>Wim Scholtz</i>	8
Het productieproces	<i>Willy Eijkman</i>	10
2. Het gebouw		
De architecten	<i>Sjoerd van der Werf</i>	12
Bouwgeschiedenis	<i>Guus Avenarius</i>	12
Het gevelfront	<i>Rob Lureman</i>	14
De spoelerij	<i>Rob Lureman</i>	17
3. Een nieuwe functie		
Pogingen tot hergebruik		
en besluitvorming	<i>Sjoerd van der Werf</i>	19
Karakteristieken voor		
herbestemming	<i>Sjoerd van der Werf</i>	23
4. Een monument		
Een monument		
voor de textielindustrie	<i>Wim Scholtz</i>	25
5. Afsluiting		
Chronologie		27
Literatuur		30
Bronnen		30
De schrijvers		30
Verantwoording foto's en illustraties		30

VOORWOORD

De ruimtelijke ontwikkeling van een plaats, van elke plaats, wordt in belangrijke mate bepaald door de inzet van de burgers. Dat is in Winterswijk niet anders dan in de rest van West-Europa. Wie Winterswijk vanuit de lucht bekijkt, ziet meteen een aantal in het oog springende zaken. In het centrum de Markt, met de dominante Jacobskerk. Vanaf dat centrale plein lopen een aantal belangrijke straten in de richting van de omringende buurtschappen, dorpen en stadjes.

Net buiten het hart van Winterswijk vallen een paar

grote vlekken op, die zijn ontstaan dankzij de aanwezigheid van enkele grote fabriekscomplexen. Fabrieken die ruim honderd jaar geleden zijn ontstaan, gefundeerd op de bij de bevolking aanwezige kennis op het gebied van al enkele eeuwen uitgeoefende textielverwerking.

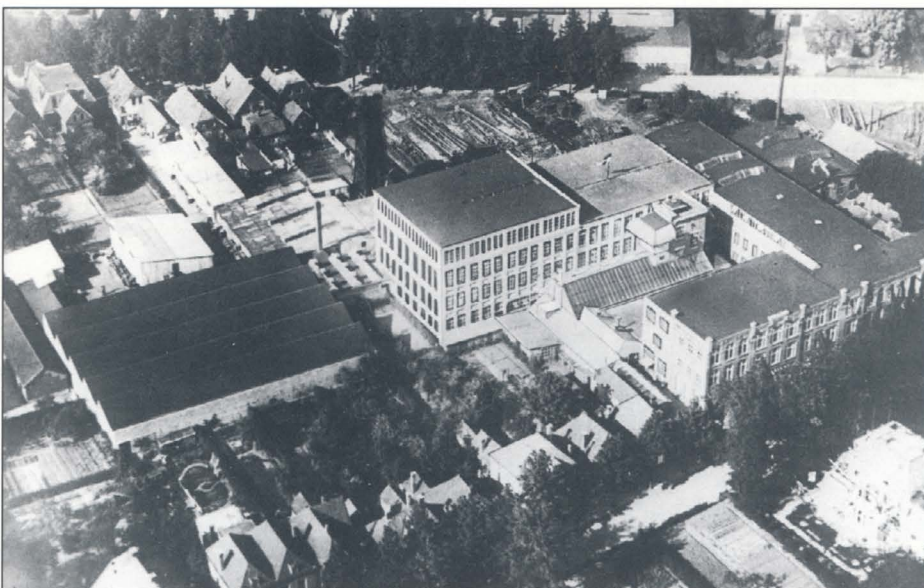
De indeling van Winterswijk is voor een belangrijk deel afgeleid van de aanwezigheid van die fabriekscomplexen. De nieuwbouwwijk Batavier bijvoorbeeld, in hartje Winterswijk, is geworteld op het terrein van een in 1865 opgerichte fabriek. Alleen een

oude fabriekspoort herinnert aan deze voor de Winterswijkse bevolking uiterst belangrijke episode in de economische, sociale en culturele ontwikkeling.

Deze eerste aflevering van het Projectbureau Industrieel Erfgoed (PIE) gaat over zo'n fabriekscomplex, de Tricotfabriek. Niet alleen een fabriek van oprichter G.J. Willink en zijn opvolgers, maar een fabriek van de Winterswijkse bevolking.

Christine Stigter,
burgemeester van Winterswijk

De Tricotfabriek van Gerrit Jan Willink in Winterswijk omstreeks 1930, omsloten door de Groenloseweg (boven) en Wilhelminastraat (onder). Rechtsonder is de villa van directeur Frits Overweg in aanbouw te zien.

DE ERFENIS VAN GERRIT JAN WILLINK

Na jaren van leegstand en verval is de Tricotfabriek van textielfabrikant Gerrit Jan Willink (1864-1933) opnieuw in het middelpunt van de belangstelling komen te staan. Was voorheen het bedrijf een belangrijke schakel in de Winterswijkse economie, het sociale leven en de plaatselijke cultuur, op dit moment richt de aandacht zich op behoud van de karakteristieke textielfabriek. Maar de aandacht voor de Tricotfabriek komt niet alleen voort uit de zucht voor behoud van een monumentaal fabriekscomplex. De vraag of restauratie en hergebruik als gemeentehuis reëel is maakt deel uit van een veel omvangrijker discussie. Daarin draait het om de bouw van een nieuw gemeentehuis (en daardoor de aantasting van het oude gemeentehuis aan het Mevrouw Kuipers-Rietbergplein) en het toestaan

van een grootschalig detailhandelscomplex buiten het winkelcentrum. Daarnaast spelen ook aspecten als bereikbaarheid van voorzieningen, het al dan niet ingrijpend veranderen van een deel van het dorp Winterswijk, de schaarse gemeentefinanciën en de noodzaak van goede huisvesting voor Winterswijkse ambtenaren een rol. Op de achtergrond wordt ook de strijd tussen de gevestigde politieke partijen en belangengroepen van burgers zichtbaar. Wat niemand betwist is de toonaangevende rol die de Tricotfabriek (en de plaatselijke textielindustrie) in de sociaal-economische geschiedenis van Winterswijk heeft gespeeld. Het strijdpunt is hoe de overblijfselen van die textielgeschiedenis in de moderne Winterswijkse samenleving kunnen worden ingepast. Zodat de gemeen-

schap niet alleen vooruit hoeft te kijken, maar ook kan omzien naar wat ouders, grootouders en voorouders hebben gedaan om hun dorp zo te maken als het nu is.

De Tricotfabriek in Winterswijk is meer dan een gebouw, meer dan een verlaten fabriekscomplex. Het is de erfenis van Gerrit Jan Willink en andere textielfabrikanten uit Winterswijk. Het is ook de erfenis van duizenden Winterswijkers, wier levens de laatste eeuwen nauw met de textielgeschiedenis verbonden waren. Dit geschrift omvat in vogelvlucht het ontstaan en de ontwikkeling van Tricotfabriek G.J. Willink en de bouwgeschiedenis van het fabriekscomplex. Daarnaast schetst het een beeld van de pogingen tot hergebruik en de bestuurlijke besluitvorming rond de erfenis van Gerrit Jan Willink.

Montagefoto van het gevelfront in 1934.

1. HET BEDRIJF

ONTWIKKELING VAN DE TEXTIELINDUSTRIE EN DE TRICOTFABRIEK

De aanwezigheid van textielbedrijven in Winterswijk is gebaseerd op de verbouw van vlas: van oudsher het basisproduct voor de textielproducten van de Westerse samenleving. Tegenwoordig is de verbouw van dit product volledig uit de Achterhoekse landbouw verdwenen. In de vorige eeuw nog was spinnen en weven een welkome bijverdiensite voor de landarbeiders, voor velen zelfs het belangrijkste middel van bestaan. In deze huisindustrie was linnen de grondstof, omdat er in de omgeving van Winterswijk geen schapenteelt (voor wol) van enige betekenis was.

Al voor de 16e eeuw waren er Winterswijkers die van weven hun beroep hadden gemaakt. Zij verenigden zich in het Weversgilde. Dat gilde had in de 16e eeuw goedkeuring van de hertog van Gelre. Dat betekende dat vanaf dat moment alleen de leden in het kerspel Winterswijk tot het hanteren van het weefgetouw gerechtigd waren. Concurrentie hadden de gildebroeders daardoor niet te duchten en het Gilde en de wevers werden snel welvarend. De Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) had echter een negatieve invloed op het functioneren van het Winterswijkse gilde. De leden werden door de oorlog verdreven of vervielen in armoede. De talrijke Winterswijkse weefgetouwen stonden stil. In 1682 werd het weversgilde door stadhouder Willem III in ere hersteld. De

centrale rol die het Weversgilde in de textielproductie speelde was rond 1800 definitief voorbij. Onder druk van de Franse overheerser werden de gilden verboden: iedereen was vrij in de uitoefening van een vak.

De wevers in Winterswijk hadden hun bestaan te danken aan de vlasteelt rond het dorp. Het spinnen en weven was handwerk. De overschotten van deze huisnijverheid werden in de 18e en 19e eeuw verhandeld op de linnenmarkten in Doetinchem en Zutphen. De wevers in dorpen die zich in een gilde hadden verenigd konden zich verder ontwikkelen tot fabriqueurs of fabrikanten. Dat waren vaak geen producenten, maar opkoper-ondernemers of 'Reeders'. Naast wevers kwamen er in de 17e eeuw ook mensen die zich specialiseerden in het bleken. De 'Reeders' brachten het textielgoed verder aan de man. Zij sloten met het gilde contracten af waarin onder meer de prijs en maat van de goederen werden vastgelegd.

De 'Reeders' en het weversgilde kregen het in de 18e eeuw nogal eens met elkaar aan de stok. Winterswijkse 'Reeders' lieten garen door Duitse wevers verwerken omdat de lonen daar lager waren. Het kwam zelfs tot gewelddadige conflicten, waarbij de Drost van Bredevoort werd ingeschakeld.

In de 18e eeuw begint de vraag naar het in de regio verbouwde linnen af te nemen. Een van de redenen is dat katoen steeds populairder wordt. Katoen was al lan-

ger in de Achterhoek te vinden. In 1611 worden de families Waliën en Willink, Doopsgezinden of Menno-nieten van geloof, uit Bocholt verbannen en verhuizen ze naar Winterswijk. In Bocholt waren al sinds 1544 katoenweverijen. Het lijkt aannemelijk dat zij ook hun vakkennis meenamen naar Winterswijk. Deze doopsgezinde families waren waarschijnlijk oorspronkelijk afkomstig uit Winterswijk, vanwaar ze rond 1543 door de strenge vervolging onder Karel V over de grens waren gevlucht.

In de loop van de 18e eeuw wordt katoen goedkoper dan het Achterhoekse linnen. Aan het eind van deze eeuw heeft katoen het linnen al zover weggedrukt, dat de laatste stof alleen nog maar voor eigen en lokaal gebruik wordt gefabriceerd. Was de linnenwever relatief onafhankelijk, de katoenwever is steeds afhankelijker van de opkopers: hij ging steeds vaker in 'loondienst' werken. De opkoper levert garens, maar steeds vaker ook de getouwen en een werkruimte.

Rond 1800 is Winterswijk een belangrijk textielcentrum in de Achterhoek. Naast de linnenfabricage zijn er vijftig weefstoelen voor het weven van broekengoed en bombazijnen, een katoenspinnerij, een drukkerij van linnen en katoen, allemaal met enkele personeelsleden. In 1816 telt de katoenspinnerij al twaalf personeelsleden en wordt er voornamelijk voor de bombazijn- en diemetfabrieken gewerkt. In de bombazijn werken zes à acht mensen, in diemet vier à zes. De zeven

linnenweverijen tellen honderd à honderdtwintig werknemers. Er zijn acht blekerijen met meer dan dertig werknemers. J. Tenkink was eigenaar van een diemet- en marseljesfabriek. In 1836 werd hij door een faillissement van een klant benadeeld en vroeg hij de Nederlandse Handels Maatschappij (NHM) steun voor zijn linnenwevers, boeren die hun geld voornamelijk in de textiel verdienden. Tenkink krijgt de gevraagde steun echter niet, maar zijn bedrijf komt de crisisperiode wel door.

De eerste tekenen van een moderne, grootschalige textielindustrie worden rond het midden van de 19e eeuw zichtbaar. Het bedrijf van Tenkink krijgt in 1853 een stoomketel: niet voor aandrijving, maar voor het drogen van de gebleekte stoffen. H. Willink installeert in 1863 zijn stoomweverij met 200 weefgetouwen: de Witstoom. De handweverij wordt stopgezet wegens de crisis in de textielindustrie als gevolg van de Amerikaanse Burgeroorlog, waardoor de aanvoer van grondstoffen stagneert. Ondanks deze tijdelijke malaise ontstaan in de laatste decennia van de vorige eeuw de bedrijven die meer dan honderd jaar het aanzien van Winterswijk gaan bepalen: niet alleen economisch, maar ook sociaal, cultureel en ruimtelijk.

De Winterswijker Jan Willink (Spoor-Jan) begint in 1855: 'een nieuwe fabriek met bijbehorende scheerpers en apprêteermachine werd aldaar opgericht tot het maken van halfwollen stoffen voor kledingstukken.' In 1868 bouwt hij stoomweverij De Batavier, (Willink & Paschen), die later bekend staat als de Zwartstoom. In 1877 richt R.J.B. Dericks de derde stoomweverij van Winterswijk op. Samuel en

Meier Poppers, handelaren in garens, hadden al in 1864 een weverij en namen, enkele jaren na de oprichting, het bedrijf van Dericks over. G.J. Willink begint in 1888 op bescheiden schaal met de fabricage van tricotgoederen in de Tricotfabriek, die later de bijnaam 'Breistoom' krijgt. Maar er waren nog meer fabrikanten die grootschalig te werk gingen. De zoons van Jan Meijerink, eigenaar van een handweverij, worden ook fabrikant. In 1888 begint J.W. Meijerink & Co, drie jaar later J.H. Meijerink en Zoonen. Rond 1914 telde Winterswijk zes grote stoomweverijen: de twee van de broers Meijerink, de Batavier (de Zwartstoom), het bedrijf H. Willink & Co (de Witstoom) en de Tricotfabriek van G.J. Willink (Breistoom). In deze zes grote textielbedrijven werkten vlak voor de Eerste Wereldoorlog 462 mannen, 378 vrouwen, 93 jongens en 177 meisjes. Daarnaast waren er tientallen Winterswijkers werkzaam in kleinere bedrijven en veredelingsbedrijven. De bedrijven bleven voorspoedig groeien. De werkplaats van Gerrit Jan Willink verandert in een compleet nieuwe fabriek, die tot 1915 rigoureus wordt uitgebreid.

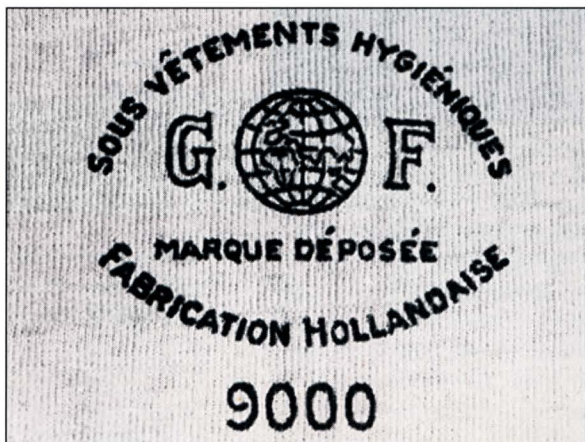
Tijdens de Eerste Wereldoorlog kwamen de meeste Nederlandse textielbe-

drijven in de problemen door schaarste van essentiële grondstoffen als katoen, steenkool en verfstoffen. Eerst was dat nog niet te merken: in 1915 breidt de Tricotfabriek zelfs nog uit. Maar twee jaar later gaat het mis. Op 1 november 1917 ondertekenen de Winterswijkse textielfabrikanten een overeenkomst waarbij de arbeiders slechts een deel van het weekloon wordt verzekerd. Begin 1918 ligt een deel van de bedrijven stil. De Tricotfabriek is nog in bedrijf: de grove garens worden in Nederland gesponnen en zijn daarom nog verkrijgbaar. Pas in de zomer van 1919 komt de textiel over deze crisis heen. Maar er wordt een ander probleem zichtbaar: de onvrede over de werksituatie. In Winterswijk leidde dit overigens niet tot grote sociale onrust, die manifesteerde zich meer in Twente. Vlak na de oorlog worden de werktijden teruggebracht van 56 naar 50 uur per week, in 1920 zelfs tot 48 uur. Maar de machtsverhouding tussen werkgever en werknemers stond meer onder druk door ontevredenheid over het loon, vooral op momenten dat de fabrikanten het loon wilden verlagen. Vooral in de jaren '20 kwam het in Winterswijk regelmatig tot felle loonconflicten en bijbehorende stakingen.

De directeuren in 1925: Frits Overweg (links) en Hermann Martin.

In de jaren '30 veranderde de tricotage: de mechanisering van het productieproces schreed steeds verder voort. Ook werd er, naast katoen en wol, steeds vaker kunstzijde (rayon) als grondstof gebruikt. De wereldwijde recessie was ook in Winterswijk te voelen, hoewel de Tricotfabriek daar minder last van leek te hebben. De directeuren H.H. Martin (een familielid van oprichter Gerrit Jan Willink) en Frits Overweg breidden hun activiteiten zelfs uit. In Alexandrië begonnen zij MOGA (Martin Overweg Gerazi Alexandrië), omdat Egypte voor de Tricotfabriek een belangrijk exportgebied was. Er werkten al snel 600 mensen, de helft van het aantal arbeiders in Winterswijk.

Embleem in een kledingstuk van de Tricotfabriek.

Het eerste textiel, geproduceerd na de Tweede Wereldoorlog. Links directeur Overweg.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog draaide de Tricotfabriek, net als de meeste andere Winterswijkse bedrijven, gewoon door. Na de oorlog nam de vraag naar textielprodukten weer toe, hoewel het nakende verlies van het afzetgebied in Nederlands-Indië voor de deur stond. De Koninklijke Tricotfabriek G.J. Willink was echter nog steeds het grootste bedrijf in Winterswijk: in 1950 telde de onderneming 757 werknemers en had ze filialen in Groenlo, Dinxperlo en Alexandrië. Het Groenlose bedrijf telde negentig werknemers. De Tricotfabriek startte

in 1946 een filiaal in Dinxperlo, wegens gebrek aan vrouwelijk personeel in Winterswijk. In 1950 telde deze vestiging 127 werknemers. In hetzelfde jaar begon Tricot-directeur Martin een bedrijf in Aalten, een breierij van babygoed. (Tien jaar later kwamen er een ververij en blekerij bij, maar al in de jaren '70 kon de concurrentie met het goedkopere buitenland niet worden volgehouden: in 1976 werd de fa. Martin failliet verklaard.)

Het gebrek aan vrouwelijk personeel werd in de jaren '50 in Winterswijk steeds nijpender: de Duitse vrouwen, die vroeger zo graag naar Winterswijk kwamen, vonden werk in hun eigen land, waar hogere lonen werden betaald. Daardoor begon de absolute personeelssterkte in de Winterswijkse textielindustrie terug te lopen. Tegelijkertijd kwam er een verschuiving van de productie naar de lage-lonen-landen op gang. De noodzakelijke investeringen om de textielbedrijven verder te moderniseren bleven uit. De winsten die in de topjaren na de oorlog waren gemaakt, werden niet in het

ken voor subsidie- en kapitaalverstrekking werden niet gehonoreerd. De Tricotfabriek kon na een korte bloeiperiode aan het begin van de jaren '60, steeds moeilijker concurreren met de buitenlandse textielindustrie. In 1975 fuseerde het bedrijf met Hollandia in Veenendaal, maar dat bleek van korte duur. In 1978 moest de Tricot sluiten.

GERRIT JAN WILLINK

De familie Willink is al van oudsher betrokken bij de handel in textiel en daardoor in de geschiedenis van Winterswijk altijd een belangrijke naam geweest. In het begin van de 19e eeuw diende zich Hendrik Willink aan (1760-1842) die in de Franse tijd 'maire' (burgemeester) werd en vanaf 1813 ruim twintig jaar lang burgemeester van Winterswijk was. Hij had carrière gemaakt als koopman in textiel en koloniale waren. Een van zijn zoons, Abraham Willink (1791-1863) was één van de vier familieleden waar de havezathe Plekenpol met 57 boerderijen onder werd verdeeld. Abraham was textielfabrikant en getrouwd met

bedrijf gestopt, maar zorgden voor verdere groei van het familiekapitaal. Steeds meer textielbedrijven kampten met financiële problemen, de verzoeken aan overheid en ban-

Christina ten Cate (1800-1863). Het echtpaar kreeg drie dochters en drie zonen. Zoon Jan, (beter bekend als Spoor-Jan vanwege zijn betrokkenheid bij de aanleg

van spoorwegen in Oost-Nederland) richtte samen met H.H. Paschen de firma Willink & Paschen op (de Batavier), die in de volksmond de Zwartstoom werd genoemd.

De oudste van de drie zoons van Abraham, Hendrik (1825-1877) nam de textielfirma van zijn vader over. Op basis van dit bedrijf stichtte hij in 1855 een weverij, die dertien jaar later de tweede stoomweverij van Winterswijk zou worden. Dit bedrijf wordt de Witstoom genoemd. Hendrik was ook de eerste wethouder in de familie, van 1855 tot 1860 en van 1865 tot 1870. Tevens is hij gemeenteraadslid geweest. Hendrik, getrouwd met Coenradina Jacoba van Heek, kreeg vier kinderen: drie dochters en een zoon. Deze zoon was Gerrit Jan Willink, de oprichter van de Tricotfabriek.

Over Gerrit Jans jeugd is weinig bekend. Hij werd op 2 oktober 1864 geboren en werd vernoemd naar zijn opa Gerrit Jan van Heek, één van de grootste textielfabrikanten van Oost-Nederland. Gerrit Jan had drie zussen: Christina Margaretha Coenradina, Margaretha Hermina en Anna

Catharina. Zij groeiden op in het huis Groenloseweg 1, op de hoek van de Groenloseweg en de Wilhelminastraat. Het huis bestaat nog steeds.

6 Gerrit Jan genoot na de lagere

school een opleiding aan de Rijks Hoogere Burgerschool in Winterswijk. Na die opleiding te hebben voltooid besloot hij om een paar jaar naar Frankrijk te gaan, om daar het textielvak te bestuderen in Mulhouse. Hier is hij vier jaar gebleven. Nadat hij zijn diploma's had behaald kwam hij terug naar Winterswijk en trok bij zijn moeder in. Ze was blij dat Gerrit Jan uit Frankrijk terugkeerde. Zijn moeder voelde zich erg eenzaam in de woning van Willink, daar de omgeving toen nog schaars bebouwd was. Gerrit Jan had al op twaalfjarige leeftijd zijn vader verloren, die 52 jaar oud werd. Als voogd trad niet zijn oom Hendrik (mr. H.C.J. Willink) op, die later wel de directie van de Witstoom zou overnemen, maar een broer van zijn moeder, Van Heek. Ook een opmerkelijke zaak is dat toen Gerrit Jan uit Frankrijk was teruggekeerd (hij was toen ongeveer 23 jaar), hij niet als opvolger van zijn vader in diens bedrijf (de Witstoom) is gegaan. Gerrit Jan wilde een eigen fabriek stichten.

De jonge Willink ging zijn eigen weg en legde zich toe op tricotgoederen. Dit was voor Winterswijk iets geheel nieuws. Gerrit Jan meende dat tricot de toekomst had en de ontwikkeling van zijn bedrijf stelde hem in het gelijk. Hij begon op 1 juli 1888, niet op de plek waar de Tricotfabriek nu nog staat, maar gewoon achter het ouderlijk huis op de hoek van de Groenloseweg en de (huidige) Wilhelminastraat. In het begin deed hij daar heel geheimzinnig over en mocht niemand kijken wat hij uitvoerde. Hij bezat al gauw zeven breimachines en had enkele tientallen breisters in dienst. Al na twee jaar kon het nieuwe fabrieksgebouwtje worden betrokken aan de

Wilhelminastraat, dat jarenlang de kern van het bedrijf zou vormen.

In zijn oude 'vestiging' hield hij de boekhouding van zijn bedrijf bij, terwijl de fabriek steeds verder werd uitgebreid. Dertien jaar lang voerde Gerrit Jan alleen de directie. De fabriek liep in de beginjaren wel, maar niet echt soepel. Gerrit Jan Willink had

Frits Overweg,
geschilderd door
P. Armati.

moeite met leiding geven aan zijn personeel, hij kende geen discipline. Omdat hij veel van reizen hield, en dat dus ook vaak deed, had hij iemand nodig die de zaken waar kon nemen als hij er niet was. Zo kwam in 1901 Frits Overweg sr. in de Tricotfabriek als mede-directeur. De zaken gingen daarna beter, want Frits Overweg had geen moeite met discipline. Vijf jaar later deed Hermann Heinrich Martin zijn intrede als directeur.

In 1921 gaf Gerrit Jan, die ondertussen 'Tricot-Jan' werd genoemd, de fabriek over aan de twee directeuren; hijzelf zou alleen nog als gedelegeerd commissaris optreden. Deze functie heeft hij bekleed tot zijn dood in 1933. Gerrit Jan Willink moet een ondernemer met een buitengewone intuïtie zijn geweest, die een duidelijk gat in de markt ontdekte: de produktie van stoffen die met het lichaam meerekten en daarom vooral

Gerrit Jan Willink,
geportretteerd door de
Italiaanse schilder
P. Armati.

geschikt waren voor ondergoed en dergelijke. De rekbaarheid kwam doordat de stoffen niet geweven werden maar machinaal gebreid, vandaar ook de bijnaam 'Breistoom' voor de fabriek.

Passie

Gerrit Jan Willink was in vele opzichten actief voor de Winterswijkse gemeenschap. Hij is lid geweest van de Vereniging tot Bevordering van Maatschappelijk Verkeer, die in het sociëteitsgebouw De Eendracht bijeenkwam. Ook is hij lid geweest van de Doopsgezinde Kerk, waarvan hij boekhouder werd. Zijn hele familie was lid van deze kerk en de meesten waren ook actief lid. Rond 1910 was Gerrit Jan Willink de rijkste man van Winterswijk, volgens het overzicht van de belastingbetalers. Hij was ook de eerste autobezitter en reed in een T-Ford en een A-Ford. Zijn chauffeur Goorhuis is nog niet zo lang geleden overleden. Goorhuis reed Willink rond in de A-Ford die twee versnellingen had, maar wel 150 kilometer per uur kon halen bij slechts een paar duizend toeren. Naar verluidt kwam ook het eerste ongeluk op hun conto tijdens een rit met passagiers. Na het ongeval was Willink er het slechtst aan toe, maar hij liet eerst de andere gewonden behandelen. Zijn eigen verwonding was zo ernstig dat 'Tricot-Jan' in het vervolg 'Manke Jan' werd genoemd. Gerrit Jan hield ook van schilderijen. Pietro Armati, een Italiaanse schilder, heeft enkele schilderijen van familieleden en van Gerrit Jan zelf gemaakt. Op het portret van Willink zelf vallen zijn lichte ogen erg op.

Reisliefhebber Willink schuwde niet om met één van de eerste vliegelingen mee te gaan. Het was niet helemaal toevallig dat zijn dood plaats vond in een vliegtuig. Gerrit

Jan Willink stierf op 29 maart 1933 aan een hartaanval op de terugtocht van een zakenbezoek aan Lyon. Zijn medepassagiers zouden zo geschokt zijn geweest dat een tussenlanding moest worden gemaakt, opdat Gerrit Jan in een loden kist kon worden geladen en zijn weg naar de laatste rustplaats kon vervolgen. Willink werd begraven op het kerkhof aan de Singelweg in Winterswijk. Zijn graf is er nog steeds (in tegenstelling tot vele andere graven, omdat een deel van het kerkhof in een park is veranderd). Hij ligt tussen

enerzijds zijn vader en moeder en anderzijds zijn oom (Jan) en tante (Judith Paschen). Drie stichters van voor Winterswijk belangrijke textielfabrieken op een rij! Opmerkelijk is dat de bezoker van zijn graf in één oogopslag het Willinkplantsoen, zijn woonhuis en de schoorsteen van de Tricotfabriek kan zien.

Testament

Gerrit Jan Willink is 68 jaar oud geworden. Hij is nooit getrouwd geweest en toen hij kinderloos overleed, liet hij een voor die tijd fabelachtig vermogen na. Het personeel van de Tricotfabriek schonk hij f 300.000, aan het Algemeen Ziekenhuis liet hij f 50.000 na, de Doopsgezinde

Gemeente kreeg f 25.000. Daarnaast ontving de Vereniging voor Vogelbescherming f 5.000 en de Vereniging voor Natuurmonumenten f 4.000, terwijl de ambachtschool in Winterswijk met f 4.500 werd bedacht. Het Algemeen Nederlands Verbond kreeg f 2.000 en de Nederlands-Zuid-Afrikaanse Vereniging te Amsterdam f 10.000.

De gemeente Winterswijk werd verblijd met "de beide weilanden voor zijn woonhuis, ter weerszijden van de beek", op voorwaarde dat de gemeente zich verplichtte hiervan een "plantsoen met wandelpaden te maken en niet te bebouwen". Dit werd door het gemeentebestuur van Winterswijk "met groote erkentelijkheid" aanvaard en het voegde eraan toe dat zijn nagedachtenis "steeds bij de gemeente Winterswijk in grote eer zal blijven". Zo ontstond het Willink-plantsoen.

In 1982 werd de Singelweg zodanig verlegd, dat deze voor een groot deel over de grond van het park kwam te lopen. Dit in complete tegenstelling tot wat Willink in zijn testament bepaalde ("niet bebouwen") en tot de uitspraak van het gemeentebestuur ("steeds bij de gemeente in grote eer"). Maar er speelden andere belangen een rol en de gemeente schijnt met de familie een schikking te hebben getroffen, die overigens niet openbaar is. Nu zijn er dus twee, geheel van elkaar gescheiden "velden".

Gerrit Jan Willink was een rechtschapen man van zeldzame bescheidenheid en altijd bereid anderen te helpen. Toch hangt er een mysterieuze waas rond hem: waarom ging hij niet in het bedrijf van zijn vader en oom werken? Waarom trouwde hij niet? Waarom haalde hij al vroeg (1901) als eerste in de familie, 7

Hermann Heinrich Martin, geschilderd door P. Armati.

behalve zijn zwager Martin, ook een buitenstaander (Overweg) in zijn bedrijf? Door deze vragen ontstaat het beeld van een eigenzinnige man die afstand bewaarde tot zijn eigen familie en meer teruggetrokken leefde.

Er gaan ook verhalen rond over Tricot-Jan als 'schuinsmarcheerder'. Of hij nu naar bordelen werd gereden of call-girls liet langskomen: er gaan geruchten dat er op zijn minst één mannelijke nakomeling in het dorp heeft rondgelopen. Maar meer dan geruchten zullen dat waarschijnlijk nooit worden.

DE FILM VAN ALEX BENNO

Toen in 1925 de opdracht werd gegeven een bedrijfsfilm te vervaardigen, werkten in de Tricotfabriek zo'n 900 mensen, en nog steeds groeide het bedrijf. Het was wellicht de eerste bedrijfsfilm die in Winterswijk werd gemaakt: de andere textielfabrieken volgden het initiatief pas kort voor of na de Tweede Wereldoorlog. De films wer-

voor Benjamin Bonefang) was een film-man van het eerste uur. Vanaf 1903 ging hij met zijn 'biograaftheater' kermis-sen af, waarbij hij als 'explicateur' optrad bij de vertoning van zijn eigen opnamen. In de twintiger jaren maakte hij voor zijn bedrijf speelfilms als 'Bleeke Bet' en 'Mooi Juultje van Volendam', duidelijk het populaire genre. Zijn grootste triomf beleefde Benno in 1934 met zijn verfilming van 'Op hoop van zegen', met in de hoofdrol Esther de Boer-van Rijk. Het wordt algemeen beschouwd als de beste Nederlandse speelfilm van voor de oorlog.

'N.V. Tricotagefabriek G.J. Willink' is merkwaardig-gerwijs de enige documentai-re die van Benno bekend is. Duidelijk is wel dat de direc-tie van de fabriek heeft geko-zen voor een ervaren filmer, en daarmee voor kwaliteit. De verslaggever van de 'Nieuwe Winterswijksche Courant' was bijzonder enthousiast toen hij in 1925 een voorvertoning van de film bijwoonde, samen

bewondering zagen wij het groote complex aan. U wordt direct een overzicht gegeven wat de fabriek is en wat een kolossale oppervlakte deze beslaat. Gebouwen van één tot vier verdiepingen hoog met hun groote lokalen. Ruim 900 menschen arbeiden in deze fabriek. Een vrachtauto verlaat juist de fabriek. Er worden wollen en katoenen tricotgoederen voor alle werelddeelen gefabriceerd. Het ketelhuis met zijn twee groote ketels en vier vuren vertoonen U de vuurhaard, waar duizenden kilo's kolen worden verstookt om kracht te maken voor de electrische centrale. Hier vindt U de meest moderne machines en vanuit deze centrale wordt alles in de fabriek electrisch aangedreven'. Dan volgt een opsomming van wat er verder te zien is: de aankomst van wollen en katoenen garens, de spoelerij, de weverij, de breierij, het bewerken van molton-tricot, de blekerij, de wasserij, de ververij, de kalan-derij, de knipperij, de confec-tiezaal, de perserij, de haak-machine, de cartonnage-afde-ling, de vouwerij, de kanto-ren, de telefooncentrale.

Helemaal lyrisch wordt de journalist bij het zien van het directiekantoor. 'Dit (...) is degelijk ingericht, zonder de minste luxe, maar van hieruit gaat een kracht, die bewon-dering afdwingt. In korten tijd is een fabriek geschapen die kan wedijveren met de groot-ste fabrieken hier te lande. Alles gaat rustig zijn gang. Alles gaat stipt op tijd. Geen tijd wordt verspeeld maar elke seconde wordt er uitge-haald om steeds aan de groote vraag naar tricotgoed te kunnen voldoen. Naar alle werelddeelen gaan deze goe-deren. Hier heerscht orde en is het beste ingerichte kantoor hier ter plaatse.' En hij eindigt met: 'Met genot hebben wij deze film zien afdraaien en

den gebruikt voor diverse reclamedoeleinden: niet in de laatste plaats dienden ze om personeel te werven in tijden van economische groei.

De film 'NV Tricotage-fabriek G.J. Willink' werd ver-vaardigd door Alex Benno, directeur van Actueel Film in Haarlem. Benno (pseudoniem

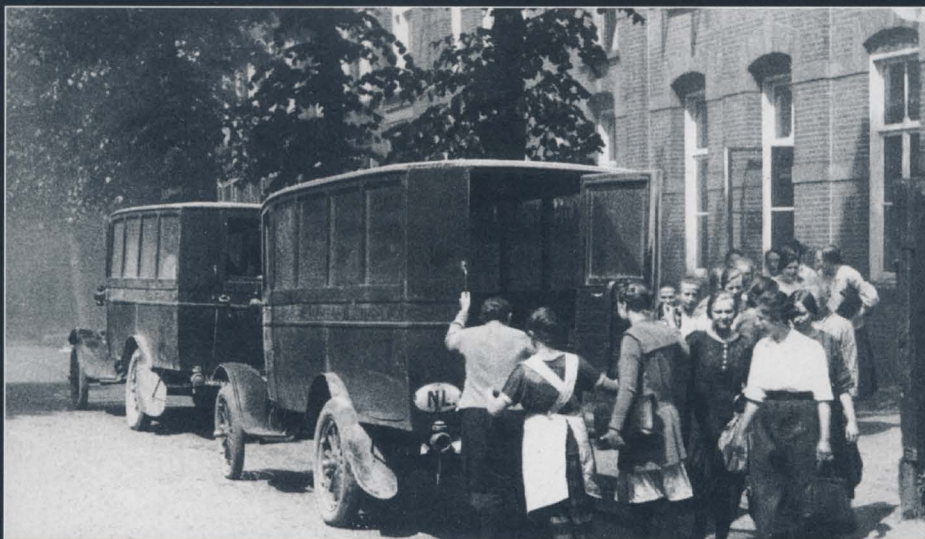
met 'de directeuren en hun dames en eenigen van het kantoorpersoneel'. Hij vindt dat de film 'eenig mooi is bewerkt' en geeft de 'firma Benno te Haarlem' een com-plimentje voor de keurige uit-voering. Hij schrijft verder: 'U wordt het eerst te zien gege-ven de gebouwen. Met

De confectie-afdeling in 1925.

ALBERTUS (BETS) BEIJERS

geboren 17 maart 1902, werkte vijftig jaar lang in de weverij van de Tricot, of zoals hij het liever zelf zegt, de Breistoom. In 1966 ging hij met pensioen. 'Ik heb de beste dagen meegemaakt, toen het hele bedrijf zo'n 1100 tot 1500 mensen telde. Er waren vooral veel Duitse vrouwen bij. Zeker in de crisistijd, toen het in Duitsland nog veel slechter ging dan bij ons. De Tricot betaalde redelijk tot goed, zeker in vergelijking met de andere textielfabrieken in die tijd. Voor een wever waren de verdiensten zelfs heel behoorlijk. Het uurloon was hoog. Als je in de produktie zat had je je centen voor een belangrijk deel in eigen hand. Tenminste in de goede jaren. Veel produktie was een goed weekloon. We noemen het hier niet zo, maar je stond eigenlijk op stukloon.' De produktie was afgestemd op onderkleding. 'Jarenlang heb ik niets anders gemaakt dan onderbroeken. Eigenlijk de pijpen van onderbroeken. Uit tien pijpen ging vijf broeken.' Beijers kwam met z'n dertiende aan de fabriek. 'Zo ging dat in die dagen. Zo van school naar de fabriek. Ik heb zelfs nog een jaar bij huis gelopen. Ik kwam met elf van school en dat was te jong om te mogen werken.'

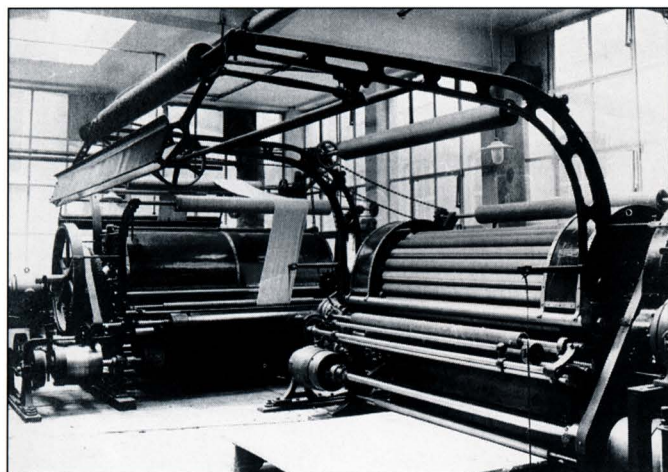
1925: Voor het vervoer van personeelsleden buiten de plaats werden bussen ingezet.

De Tricot was, als alle Winterswijkse textielfabrieken, een beetje een familiebedrijf. Als in een gezin eenmaal voor een bepaalde fabriek gekozen was ging je niet gauw meer naar een ander. Bets had elf broers en zusters. Hij was de derde uit het gezin die aan de Wilhelminastraat ging

werken. Er is zelfs een tijd geweest, zo herinnert hij zich, dat ze bij de Tricot met acht kinderen Beijers waren. 'Een broer was afdelingschef, een ander timmerman en de rest werkte op de weverij.' De arbeidstijden waren gedeeltelijk afgestemd op de warme middagpot. 'De middagpauze ging dan al om half twaalf in. Dat was vanwege de vrouwen. Die moesten boodschappen doen en vervolgens thuis koken. Om twaalf uur moest de pot op tafel staan, dat hoorde zo. Om half twee begon je dan weer aan de fabriek.' De onderlinge sfeer was goed,

vindt hij. 'Het ging er gemoedelijk aan toe. Maar baas was baas. De gezagsverhoudingen lagen toch wel scherp vast.' Beijers stelt dat hijzelf op de Tricot een beetje een buitenbeentje was door zijn politieke activiteiten en vakbondswerk. 'Daardoor kon ik me in de fabriek wat vrijer bewegen, ook tegenover de hoger geplaatsten.' Beijers was in Winterswijk jarenlang raadslid en wetbouder. Eerst voor de SDAP, later voor de PvdA. Verder was hij een zeer actief vakbondslid (voorzitter van de plaatselijke textielarbeidersbond De Eendracht en de bestuurdersbond, beiden ressorterend onder het toenmalige NVV) en vele jaren lid van de ondernemingsraad van de Tricot. Door zijn vakbondsactiviteiten ('ik ben altijd een rooie jongen geweest') was de organisatiegraad bij de Tricot hoog. Hij schat die op tachtig procent. Zieftjes winnen was er in de fabriek niet bij, maar Beijers ging wel veelvuldig bij z'n makkers op huisbezoek. Als het slap was in de textiel, en dat was het in de jaren dertig, wist het produktiepersoneel op vrijdag en zaterdag vaak niet of er maandag nog wel voldoende werk was. 'Het was bollen of stilstaan.' Een situatie die zich in de jaren zestig herhaalde bij de afroepkrachten, waarmee toen volop gewerkt werd. Beijers herinnert zich ook nog goed de drukke tijden 'en dan praat ik toch van ver voor de oorlog', dat er op zaterdag tot zes uur 's avonds gewerkt werd. 'Later werd dat tot één uur. Dat was ook na de oorlog nog een tijdje zo. Ach, je was niet anders gewend.' De ondergang van de Tricot, en van de hele Winterswijkse textielnijverheid, heeft Bets Beijers vanaf de zijlijn meegemaakt. 'Niet als arbeider, ik was toen al met pensioen, wel als vakbondsmann. Wat ik er nog van weet? Het was één groot drama. Verschrikkelijk. De textiel was de werkgever van Winterswijk en wijde omgeving. Het ene na het andere bedrijf sloot in die tijd de deuren. Dat greep diep in de gemeenschap in. Je kunt het, als je wilt vergelijken met de sluiting van de mijnen in Limburg. De Tricot, die ruïne, mogen ze van mij platgooien. Misschien dat ze de schoorsteen kunnen laten staan, meer hoeft niet. Wat blijft is de herinnering aan al die mensen uit de textiel die ineens zonder werk zaten. Dat zal ik nooit vergeten.'

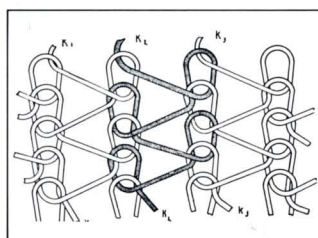
danken de directie, die ons in de gelegenheid heeft gesteld, om deze te zien. Als deze film afgedraaid wordt voor alle plaatsen in ons land en 't buitenland, zal dit niet alleen groote reclame zijn voor de Tricotfabriek, maar ook voor den vervaardiger. (...) Hier ziet men, wat door kapitaal en arbeid kan worden bereikt.'

HET PRODUKTIE-PROCES

On der het begrip tricotage rangschikken we allerlei soorten van machinaal gebreid goed. De N.V. Tricotfabriek G.J. Willink te Winterswijk fabriceerde vanaf haar oprichting in 1888 wollen en katoenen breisels, hoofdzakelijk bestemd voor ondergoed, alhoewel er ook wel eens bovenkleding werd vervaardigd. Na de Tweede Wereldoorlog verwerkte het bedrijf ook andere, zoals synthetische, garens tot kledingstof. In de laatste fase van haar bestaan bracht het bedrijf ondergoed op de markt van het merk Bon Giorno (met de reclame-slogan 'Met het gouden haantje').

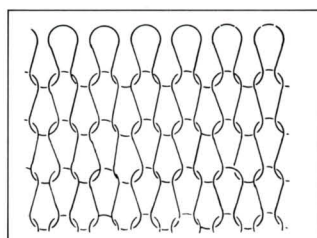
De machinale tricotsteek werd in de tweede helft van de vorige eeuw uitgevonden en deze techniek verspreidde zich vanuit Zuid-Duitsland razendsnel over Europa. De rekbare tricotstoffen waren zeer gewild bij het grote

publiek, zoals ook nu nog het geval is. Met name voor de ondergoedsector betekende de vinding een ware revolutie: de stijve gewezen stoffen die men voorheen als onderkleding droeg, waren een stuk minder aangenaam op het lijf te dragen dan deze nieuwe stof. Een ander voordeel ten opzichte van traditioneel gewezen stoffen was het prijskaartje. Een serie voorbereidende werkzaamheden was niet meer nodig, zoals bijvoorbeeld -een enkele uitzondering daargelaten- het scherpen en sterken van de lengtedraden. En omdat de garens spanning tijdens het breiproces aanzienlijk lager was dan bij het weefproces kon men met minder sterke garens werken, garens die goedkoper waren. In de loop der jaren werden er steeds andere tricotsoorten ontwikkeld, waarvoor nieuwe machines op de markt kwamen. De mogelijkheden om andere breisteken toe te kunnen passen werden aldoor verder ontwikkeld door verbeteringen aan het naaldmechanisme.

De tricotstof kan vervaardigd worden als ketting- of inslagtricot. Bij de eerste soort heeft men zeer veel naast elkaar liggende lengtedraden nodig die de steek moeten vormen. Deze draden zijn dan op een of meer rollen gewikkeld -de garenbomen- die achter de breimachine liggen. De inslagtricot wordt meestal met één draad gebreid en deze stof is meer rekbaar dan de kettingtricot. Enkele bekende soorten tricotstof, die ook in Winterswijk werden gefabriceerd zijn Jersey, glad tricot van wol voor bovenkleding en Interlock, katoenen dubbelripstricot, gemaakt met twee rijen naalden. Deze stof is geschikt voor warmte-isolerende onderkleding. Molton-tricotstof heeft een aparte dikke draad in het breisel die wordt opgeruwd. Wevenit is een wollen stof voor bovenkleding die op een Interlock-machine wordt vervaardigd, Charmeuse een kettingtricot, geschikt voor onderjurken.

De machines waarop deze stoffen vervaardigd kunnen worden bestaan in hoofdzaak uit twee typen, de vlakbrei- en de rondbreimachine. Bij het eerste brei de machine in de volle breedte, waarbij de mogelijkheid aanwezig is de breedte van de stof te vermeerderen of te minderen. Men kan dus kledingstof naar de lichaamsvorm aanpassen. De rondbreimachine vervaardigt het breisel in buisvorm. Dit type machine kan een hoge produktie halen en de goederen zijn bestemd om later te worden geconfectioneerd.

De ruwmachines die in de jaren twintig werden gebruikt voor de productie van moltonvacht op stof.

Een voorbeeld van een eenvoudig tricot-naaldmechanisme (l.) om een breisel te vervaardigen (r.).

De toestand voor de Tweede Wereldoorlog

Het hart van de fabriek was het ketelhuis met de stoommachine en de elektrische centrale. Het bedrijf wekte zelf de elektriciteit op. Veel van de in de fabriek aanwezige grote machines werden door middel van drijfassen, vliegwielen en drijfriemen rechtstreeks door de stoommachine aangedreven. Bij de Tricotfabriek was geen spinnerij, waardoor men was aangewezen op gekocht

gering waren voor de breimachine. De op grote klossen gespoelde garens gingen daarna naar de breierij, waar het garen tot doek werd verwerkt.

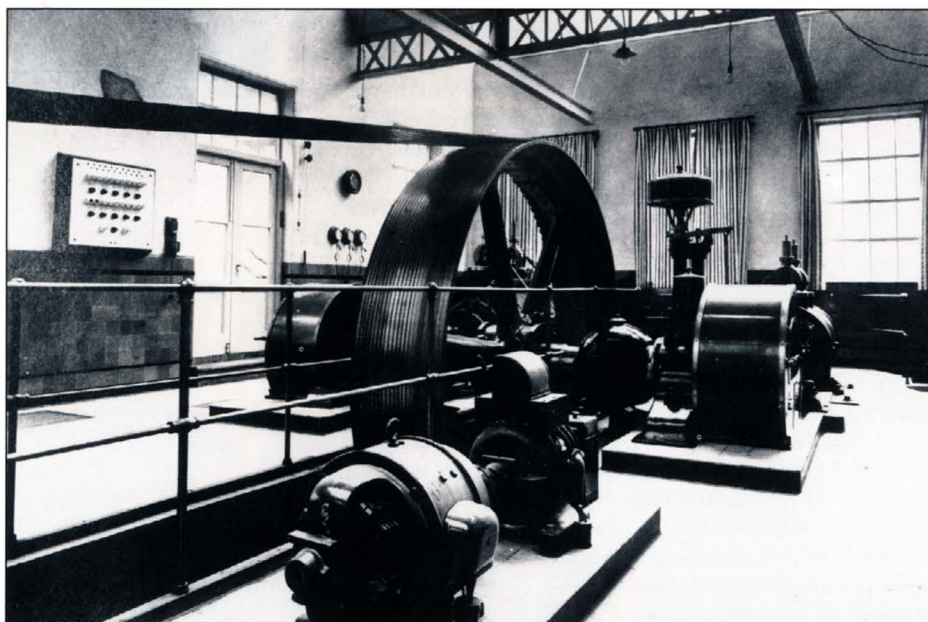
Was het breisel bestemd voor molton-ondergoed dan moest het naar de ruwerij. Op deze afdeling werd de stof over een machine geleid met een aantal roterende walsen, die dicht bekleed waren met kleine haakjes. De vezeluiteinden werden op deze wijze uit de garens gehaald, waar-

getrokken. Later werd deze techniek vervangen door de roterende walsen.

Vervolgens ging de stof naar één van de natte afdelingen om gewassen, geveerd of gebleekt te worden. Na droging van de gebleekte of geveerde stof werd deze nog gekalanderd. Deze bewerking had tot doel de stof glanzend en gladgestreken te krijgen. De kalanders heeft een aantal al of niet verwarmde zware walsen, waar de stof tussen door wordt gevoerd. Het opgemaakte breisel ging daarna naar de confectie-afdeling en werd in elkaar gezet. Voor de afwerking ging het kledingstuk daarna door een hydraulische pers, er werden knopen aangezet en er kwamen knoopsgaten in. De halsranden van bijvoorbeeld hemden werden, indien gewenst, voorzien van een zogenaamd pikootje, dat was een haaksel waardoor een lint kon worden getrokken.

De fabriek bezat vervolgens ook nog een afdeling waar men kartonnen dozen fabriceerde, bestemd voor verpakking van het ondergoed. Na voorzien te zijn van een handelsmerkje werden de kledingstukken gevouwen en verpakt. Daarna werden de pakken in het magazijn opgeslagen, gereed voor verzending. Het gehele productieproces werd gestuurd door de directie, met aan haar zijde een aantal kantoor- en stafmensen.

De stoommachine die in de jaren twintig werd benut voor de aandrijving van de machines.

garen. Vanuit de garenloods werd katoenen of wollen garen naar de spoelerij getransporteerd. Omdat de garens op spinhulzen werden aangeleverd, moest het eerst op grote klossen worden gespoeld. Dit omdat de lengten op de spinhulzen te

door het doekoppervlak ruw werd. In het verleden werd voor het maken van dit doek een distelplant gekweekt, die bekleed was met elastische haakjes. Deze distels werden in de volle breedte op de machine gemonteerd, waar het doek overheen werd

2. HET GEBOUW

DE ARCHITECTEN

De naam Beltman is onverbrekkelijk verbonden met de Winterswijkse textielgeschiedenis. Op de bouwtekeningen van verschillende grote bedrijfsgebouwen prijkt de naam van dit Enschedese architectenbureau. Naast de Tricotfabriek van Gerrit Jan Willink is Beltman ook ingeschakeld bij bouw en verbouw van Willink & Paschen (De Batavier of Zwartstoom), H. Willink & Co (de Witstoom, het bedrijf van Gerrit Jans vader) en de textielbedrijven van Meijerink. Het fabriekscomplex van de Tricot is gebouwd door vader en zoon Beltman. De eerste, Gerrit Beltman (1843-1915) was telg van een Deventer aannemersfamilie. Hij werkte als timmerman in het bedrijf van zijn vader en diens broers en bezocht de avondteekenschool. Door bouwopdrachten in Twente zag Gerrit Beltman dat hij door de groeiende textielindustrie een goede boterham kon verdienen. Hij vestigde zich in 1871 in Enschede als timmerman, later werd hij aannemer van publieke werken. Vanaf 1883 noemde Gerrit Beltman zich architect en werd het ontwerpen van textielfabrieken zijn specialisatie, zowel in Twente als vlak over de grens in Duitsland. Daarnaast bouwde hij villa's voor belangrijke textielfamilies als Ter Kuile, Spanjaard, Van Delden en Jordaan. Dat Gerrit Beltman ook in Winterswijk door de families Willink en Meijerink werd ingeschakeld is niet onlogisch, gezien de familiebanden tussen de oost-Nederlandse textielbedrijven.

Gerrit Beltman was een self-made architect, die wel een teken- maar geen ontwerpersopleiding had genoten. De vormgeving van zijn bouwwerken haalde hij uit boeken over architectuur. De klassieke elementen zijn in de fabrieken aan de Wilhelminastraat duidelijk terug te vinden. Alle uitbreidingen van dit deel van het Tricotcomplex zijn in dezelfde stijl uitgevoerd en toe te schrijven aan Gerrit Beltman.

Rond de eeuwwisseling nam zoon Arend Gerrit Beltman (1869-1934) langzamerhand het bedrijf van zijn vader over. Door zijn opleiding aan de technische hogeschool in Berlijn leerde hij de constructie van gebouwen te berekenen. Terug in Nederland kon Arend zich tot pionier in de betonbouw ontwikkelen. Die keuze voor beton leidde voor architectenbureau Beltman tot een stevige groei: de mogelijkheid om

met beton minder brandgevoelige fabrieken te bouwen sloeg aan bij de textielfabrikanten. Arend Beltman is de architect van de spoelerij, die tussen 1912 en 1922 werd gebouwd. Deze spoelerij is wellicht een van de eerste grootschalige toepassingen van betonskeletbouw in Nederland. De architectonische waarde van dit gebouw is daardoor veel groter dan tot nu toe werd aangenomen.

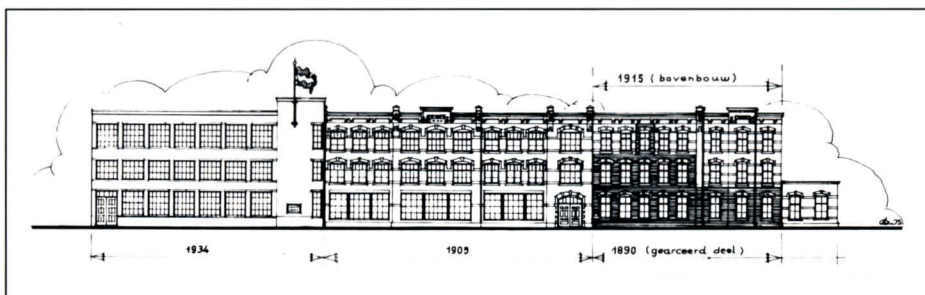
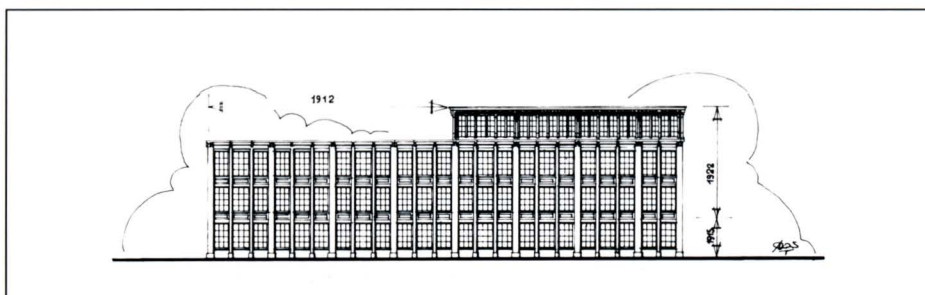

Gerrit Beltman.

BOUWGESCHIEDENIS

G.J. Willink begon op 1 juli 1888 met het vervaardigen van tricotgoederen, niet waar de Tricotfabriek nu staat, maar achter zijn ouderlijk huis op de hoek van de (huidige) Wilhelminastraat en de Groenloseweg. Het eerste bedrijfsgebouw werd een jaar later gebouwd. Tussen 1889 en 1934 werden de belangrijkste verbouwingen en uitbreidingen gerealiseerd. In 1978 werd het bedrijf geslo-

De bouwfases van de spoelerij en het gevelfront aan de Wilhelminastraat (onder).

ten; sindsdien is het fabriekscomplex in verval geraakt. In 1989 verwoestte een felle brand een deel van de fabriek. De bouwgeschiedenis van de Tricotfabriek kan in verschillende fasen worden verdeeld.

De eerste bedrijfsruimte van Willink was ondergebracht in enkele schuren in de tuin van de villa. Daar stonden breimachines en werkten enkele breisters. In 1888 werd de aanvraag om een stoomweverij te bouwen goedgekeurd door de gemeente Winterswijk. In 1889 werd het eerste fabriekje gebouwd, aan het begin van de Wilhelminastraat, achter de fabrikantenvilla. Het pand staat er nog steeds.

De Tricotfabriek aan de Wilhelminastraat werd in 1890 verderop in de straat gebouwd, bestaande uit een weverij, een pakkamer, kantoor, machinekamer en toilet-ruimte. Het pand bestond uit

architect Gerrit Beltman ontworpen.

De volgende bouwactiviteit was al in 1895: men bouwde toen aan de bestaande fabriek een machinekamer, ketelhuis en een twintig meter hoge schoorsteen. In de machinekamer stond een stoomketel van 15 pk, die diende voor de aandrijving van de machines in de fabriek. In 1898 werd een nieuwe aanvraag tot uitbreiding van de Tricotfabriek door het Winterswijkse gemeentebestuur geaccepteerd, maar het is niet duidelijk wat er op dat moment werd verbouwd.

De volgende grote uitbreiding vond plaats in 1905, ditmaal aan de westzijde van het pand aan de Wilhelminastraat. In het nieuwe gebouw werd voortaan de vervaardiging van tricotgoederen, opslag en kartonbewerking ondergebracht. Het nieuwe deel telde drie bouwlagen en werd in dezelfde stijl als het oude pand gebouwd. Op de begane grond kwamen het magazijn en de pakkerij, een verdieping hoger de confectiezaal. Op de bovenste was de kartonnage-afdeling. Extra voorwaarde voor de bouw was dat de daken niet van brandbaar materiaal mochten worden vervaardigd. In 1906 werd er opnieuw gebouwd, dit keer ten behoeve van een kistenmakerij en een ruwerij. De volgende uitbreiding was al in 1910. In de nieuwbouw kwamen een oververhitter en een stoommachine te staan. Daarnaast werd de generator geïnstalleerd en werd er een grote schoorsteen gezet. Aan de bouw van deze schoorsteen werden door de gemeente ook duidelijke voorwaarden gesteld. Deze moest bijvoorbeeld minstens 28 meter hoog zijn, zodat de omgeving geen overlast van rook uit de schoorsteen had. Ook de inrichting van de

nieuwe machinekamer ontstond niet aan dergelijke voorwaarden. De vloer moest van onbrandbaar materiaal worden gemaakt. Ter voorkoming van stankverspreiding moest het fabriekswater worden afgevoerd door een buisleiding langs de Wilhelminastraat, naar de riolering van de Meddösestraat.

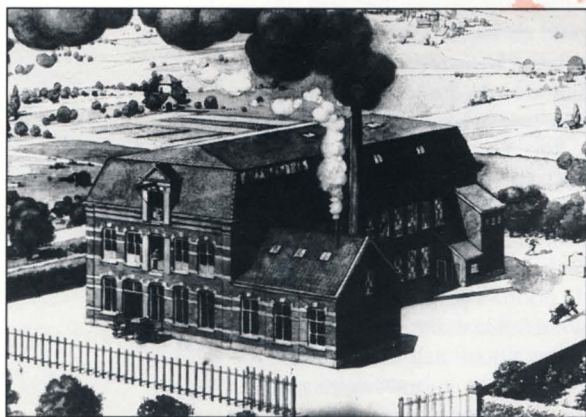
In 1915 vonden er twee verbouwingen plaats. Bij de eerste in maart ging het om de verbouwing van de in 1890 gebouwde zolder van het hoofdgebouw tot een hele verdieping. Deze diende als magazijn en schaftlokaal. De tweede verbouwing in juli omvatte een blekerij, ruwerij, kalenderij, timmerkamer, knipzaal, pakkerij en garage. Hiervoor werd het twee verdiepingen tellende gebouw aan de Wilhelminastraat verbouwd. De aandrijving werd verkregen via de bestaande stoomketel van 140 pk. Door de verbouwingen van 1915 ontstond in de Wilhelminastraat een fabrieksgebouw uit één stuk; dit wordt door de doorlopende kroonlijst geaccentueerd. In de kroonlijst zijn de jaartallen van de start van het bedrijf (1888) en de voltooiing (1915) te zien.

In 1916 volgde weer een verbouwing. Aan de fabriek werd een ketelhuis vastgebouwd. Opnieuw gold als voorwaarde dat de vloer van onbrandbaar materiaal moest worden gemaakt. Voor de aandrijving werd een bestaande machine, dit keer van 120 pk aangewend, werkend op twee stoomketels. In 1923 werden de blekerij en ruwerij vergroot. De gemeente stelde bij de afgifte van de bouwvergunning als voorwaarde dat het afvalwater van de blekerij moest worden gezuiverd. Het afgewerkte water mocht geen stank of damp verspreiden.

De bouw van de spoelerij begon in 1912. De bouwstijl van deze spoelerij wijkt af

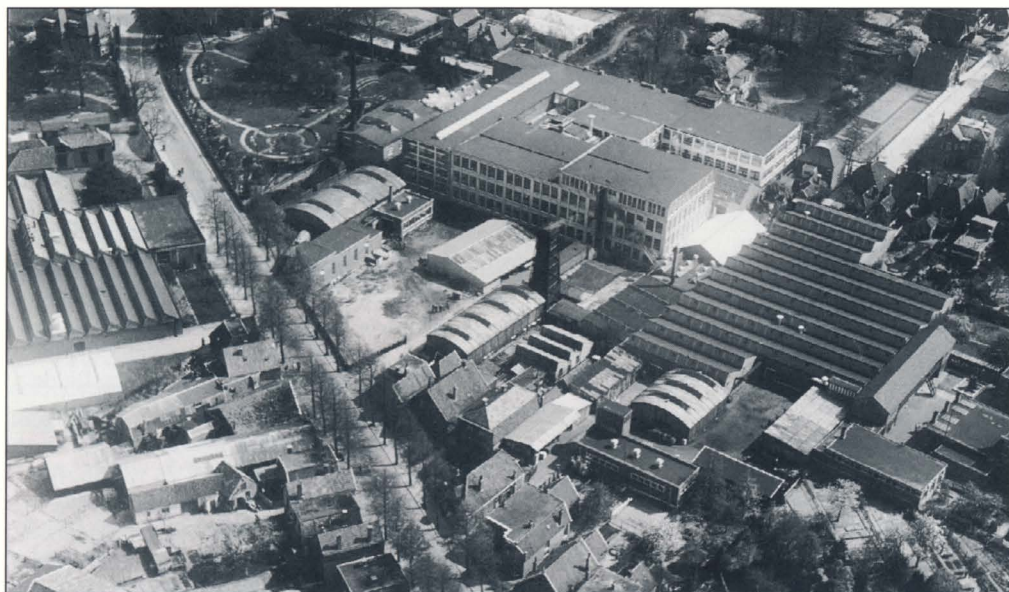

Arend Gerrit Beltman.

Het eerste fabriekscomplex aan de Wilhelminastraat, gebouwd in 1890.

een gedeelte met twee bouwlagen met een zolder en een aanbouw met zolder. Aan de geveltop van de uitbouw in het dak was een katrol bevestigd om de goederen naar boven te takelen. De goederen kwamen het gebouw binnen door dubbele deurluiken, die later tot ramen werden omgebouwd. Van die luiken is thans niets meer te zien. Ook de oorspronkelijke voordeur is verdwenen. Het bedrijfspand is in 1890 door

Luchtfoto van het Tricot-complex in 1926. Linksboven de fraai aangelegde tuin van de familie Willink.

van de bouwwijze van de panden aan de Wilhelminastraat. Dit onderdeel van de Tricotfabriek is dan ook ontworpen door Arend Beltman, die inmiddels het architectenbureau van zijn vader had overgenomen. De spoelerij bestaat uit een betonnen skelet. Het gebouw heeft metalen ramen met veel glas. Deze manier van bouwen was voor die tijd hypermodern. De keuze voor een betonskelet is gemaakt vanwege de verhoogde brandveiligheid. De spoelerij is van binnen zeer ruim opgezet. De grote ruimten worden alleen onderbroken door betonnen pilaren. Het gebouw heeft een rechthoekige vorm en is in drie fasen gebouwd. De oostelijke helft (met drie bouwlagen) stamt uit 1912. De tweede fase omvat één bouwlaag, die aan de oostelijke kant tegen de spoelerij werd gebouwd. De derde fase omvatte de bouw van drie bouwlagen, die bovenop de tweede fase werden gebouwd. De bovenste, vierde bouwlaag, van het westelijke deel, gebouwd in 1922, werd minder zwaar uitgevoerd. Dit is te zien aan de andere raamindeling. Kennelijk was op dit bouwdeel geen extra verdieping

gepland. Aan de uitstekende steunen aan de zijkant is te zien dat er rekening werd gehouden met de bouw van een vierde bouwlaag op het gebouw van de eerste fase. De bovenverdiepingen waren middels een lift en een trappenhuis bereikbaar. Ook waren er brandtrappen aan de buitenzijde van de spoelerij.

Verdere nieuwbouw aan de Wilhelminastraat werd in 1934 aan de westzijde van de bestaande fabriek gerealiseerd. Het werd in een afwijkende stijl van de rest van de overige fabriekspanden gebouwd. Het ontwerp voor deze uitbreiding is niet gemaakt door de architecten Gerrit of Arend Beltman, maar door architect Heinink. In dit nieuwe bedrijfspand kwam het stukgoederenmagazijn (begane grond), de knipperij (tweede) en de vouwerij (derde verdieping).

Rond de westzijde van de spoelerij staan ook nog enkele lage bedrijfshallen, met de zogenaamde shed-daken. Deze zijn qua architectuur niet interessant. De laatste bouwphase van het Tricot-complex omvat een nieuwe machinekamer en ketelhuis en de bouw van de schoorsteen, die nu nog op het ter-

rein staat. De nieuwe schoorsteen werd in 1954 gebouwd door de firma Caniy-Herfkens uit Venlo. De hoogte bedraagt 45 meter. De schoorsteen is uitgevoerd in baksteen. De buitenzijde heeft een doorsnede van vier meter, aan de top 1.82 meter. De schoorsteen heeft een betonnen fundering, die op een bed van zand en kiezel rust. Het is de enige schoorsteen van de textielindustrie die in Winterswijk nog is blijven staan.

HET GEVELFRONT

De voorgevel van de voormalige Tricotfabriek beslaat nagenoeg de helft van de noordelijke wand van de Wilhelminastraat. Deze straat ademt vooral aan de westelijke zijde een voornaam karakter. Dat komt door een rij gedeeltelijk nog vrijstaande villa's en herenhuizen aan

De verlaten Tricotfabriek aan de Wilhelminastraat.

weerszijden van de straat. Deze villabebouwing, temidden van fraai onderhouden siertuinen, is tussen 1880 en 1940 gerealiseerd. Hoewel een fabriek, mistaat de Tricotfabriek allesbehalve in dit deftige straatbeeld. De gevel is zeer beeldbepalend. De fraaie fabrieksarchitectuur ontrok werkvolk en arbeidsomstandigheden aan het oog. Het mooie jasje moest dege-lijkheid, betrouwbaarheid en prestige uitstralen. De Tricot-facade verschilt in dat opzicht niet van de voorzijde van fabrieken uit dezelfde bouwperiode elders in de Westerse wereld.

Het brede gevelfront van de voormalige textielfabriek heeft een interessante bouw-historie. Ogenschoonlijk is slechts sprake van twee dui-delijk herkenbare verschillen in architectuur: een bouwdeel

met invloeden van neo-renaissance en een uitbrei-ding die neigt naar de strak-ke zakelijke architectuur van de jaren twintig en dertig. Dit wordt benadrukt door een gelijk met de jongste uitbrei-ding opgetrokken uitbouw (met hoekvensters), die ook nog eens boven de daklijst uitsteekt. Zowel het oudere als het modern ogende gedeelte heeft drie bouwla-gen en platte daken. Het rechterbouwdeel heeft fraaie horizontale banden en een gepleisterde kroonlijst met een fries en consoles. Alle vensters hebben aan de voorzijde een gemetselde seg-mentboog met geboorte- en sluitstenen en siertegelwerk in de boogtrommels boven de vensters. In het doorlopende fries van dit klassieke deel zijn links en rechts de jaartal-len 1888 en 1915 in reliëf aan-gebracht. Het lijkt, vooral door die doorlopende kroon-lijst, een eenheid, maar schijn bedriegt. Er zijn niet twee, maar veel meer bouwfasen. Ze lopen parallel met de ont-

wikkeling van de industriële bedrijvigheid. De indeling van de schijnbaar zo klassieke eenheid in het rechter bouw-deel is allesbehalve symme-trisch. Dat komt door alle uit-breidingen, gelukkig in dezelfde stijl uitgevoerd. Er zijn drie uitspringende (risale-rende) stukken en er is slechts één muurpijler (pilas-ter). Een ander verschil is dat het oostelijk deel naast de ingangsportiek acht vensteras-sen breed is en het westelijke negen. Verschillen zijn er ook in de raamindelingen.

Het oudste deel stamt uit 1890. Het gaat om het rechter (vijf vensterassen brede) gedeelte naast de ingangspor-tiek met segmentboog. Het is de oorspronkelijke, naar ach-teren uitgebouwde weverij met pakkamer, machineka-mer, toiletgebouw en kan-toor. Zonder bouwtekeningen is er geen voorstelling te maken van de situatie van eertijds, maar het gaat hier om het oorspronkelijk als een villa ogende hoofdgebouw dat naar alle kanten werd uit-gebreid. Dat uit twee bouwla-gen bestaande hoofdgebouw (met mansarde-dak) en aan-bouw ter rechterzijde, had

lijst, nog eens versterkt door een uitgemetseld bovendeel met pseudo-basementen waarop de lisenen rustten. Het leek wel een daktempel, maar het was voor de sier, camouflage voor een pakhuis. Want ter hoogte van de eerste etage en de zolderverdieping bevonden zich de fraai afge-timmerde deurluiken voor het goedertransport. De hijs-balk met katrol was zeer ver-nuftig verwerkt in het fries onder het timpaan. Van dat alles is nu niets meer te zien. De zaken werden afgevlakt en rechtgetrokken. De daker-ker met timpaan verdween geheel, de luiken in de mid-denpartij werden ramen, de oorspronkelijke ingang werd tot raam omgebouwd en de gevel werd uitgebouwd tot in de nok van de zolder. Zo ont-stonden de drie huidige bouwlagen met een plat dak als afsluiting. De gevelarchi-tectuur van het weggewerkte hoofdgebouw bleef echter steeds model staan voor alle volgende uitbreidingen. De oorspronkelijke roedenverde-ling (zesruits) bleef bestaan en werd ook in de ramen van de uitbreiding consequent doorgevoerd.

De gedenkplaat tijdens de onthulling op 1 juli 1938 bij het 50-jarig bestaan.

een tot in het dak doorge-bouwde, zeer decoratieve middenpartij, die bekroond werd door een fries met een driehoekig gevelfront (tim-paan). Dit teruggrijpen op de klassieken uit het boekje werd, ter hoogte van de dak-

De datuminscriptie van 1 mei 1890 in de herdenkings-steen naast de hoofdingang duidt op aanvang van de bouw van de fabriek. Het hierop aansluitende deel, dat drie vensterassen breed is, is het resultaat van een latere

MIENTJE SCHENCK-OOYMAN

geboren 16 januari 1916, werkte enkele tientallen jaren bij de Tricotfabriek. De eerste keer was van haar 14de tot haar 21ste, toen ze trouwde. De tweede keer sinds 1950. Ze moest wel, want haar man bleek ernstig ziek en het gezin moest toch doordraaien. 'In 1971 ben ik eruit gegaan, maar ze hebben me nog tot m'n 65-ste doorbetaald. Dat was heel netjes, want het was toen al de slechte tijd.' Mientje Schenck werkte op de spoelerij. Samen met 49 anderen, meest vrouwen. Daar werden de garens op grote klossen gespoeld. In 1930 gebeurde dat nog met hele kleine klosjes. 'Ik had toen vier meisjes om me heen. Toen ik in 1950 weer kwam, werd er gewerkt met grote klossen. Ze hadden toen allemaal nieuwe machines. Ook die vier meisjes waren door machines vervangen. Zo zie je, ook toen had je al automatisering.'

Ze bewaart aan de Tricotfabriek goede herinneringen. 'Het was er hard werken, maar dat gaf niet. Ik had het geld hard nodig. Je stond op stukloon, dus hoe meer productie, hoe meer geld. Toen ik kwam, stond er de eerste dagen een man met een klok achter me. Die wilde natuurlijk weten hoe snel ik was. Ik werd er zenuwachtig van. Maar hij was gauw weg, ik zat dik boven het gemiddelde.' Wellicht was van die produktiviteit van Mientje Schenck aantekening gemaakt. Veertien jaar later, het was 1950, openbaarden zich de eerste ziekteverschijnselen bij haar man en Mientje moest opnieuw de kost verdienen. Ze kon meteen bij de Tricot-fabriek beginnen. 'Ik fietste er op vrijdagmiddag heen en maandagochtend kon ik aan de slag.'

Voor haar trouwen, in 1936, heeft ze ook nog enkele jaren op de charmeuse gewerkt, waar tricot voor onderjurken werd gemaakt. 'Ik was liever op de spoelerij begonnen. Daar had ik f28,- in de week en dat was meer dan m'n broer op de gasfabriek. Op de charmeuse kreeg ik maar f18, dat was jufferswerk. Je werkte er met mooier goed en je kreeg geen vuile handen. In de spoelerij wel. Je schort zat vaak onder de olie.

Dat kwam omdat je die dikke klossen door de olie moest halen. Op de spoelerij heb ik de eerste keer vier jaar gewerkt, op de charmeuse zeker vier jaar. Van daaruit ben ik getrouwd.'

Een goede regeling vond Mientje de verkoop van textielprodukten aan het personeel. 'Daar spaarde je voor. Ze hielden elke week een gulden op je loon in. Op een gegeven moment werd je op je personeelsnummer uitgeloot. Dan kon je het gespaarde bedrag omzetten in goederen. Ik ben weleens met stapels ondergoed naar huis gegaan. Dat was in de fabriek stukken goedkoper dan in de winkel.'

Ze was niet de enige thuis die naar de Tricotfabriek ging. 'Ik had nog twee zusters. De oudste werkte in de weverij, de jongste in de spoelerij. Net als ik.' Bij het opstellen van het arbeidsrooster voor de ploegendiensten werd bij de vrouwen rekening gehouden met het gezin. 'De ene week werkte je van 's ochtends zes tot 's middags twee, de volgende week van 's middags twee tot 's avonds tien. Op die manier kon je het huishouden erbij doen. In het begin werkte je in de week 48 uur, later werd dat minder. Ik weet nog goed dat we op zaterdag moesten werken. Dat deden we graag. Op zaterdag heerste er altijd een vrolijke stemming op de fabriek, de mensen waren in gedachten al bij het weekend. Als jong meisje mocht ik 's middags om half een naar huis, de mensen die in ploegen werkten pas om vier uur. Later, na 1950, was het hoofdzakelijk nog de zaterdagochtend. We hielpen toen de wevers de machines poetsen. Dat was reuzegezellig.' Van de periodes dat het goed ging in de textiel staan de bussen vol Duitse vrouwen in haar geheugen gegrift. 'Toen het slechter ging, en dat was de eerste keer in de crisistijd, de jaren dertig, was je soms drie dagen thuis en de week erop opnieuw. Je had werk, maar de verdiensten lagen niet hoog.'

Wat Mientje Schenck nooit vergeet is de gezellige sfeer rond de Kerstdagen. 'Er werd dan volop gezongen onder het werk. Ik weet het nog goed, het was Gerrit Kamerman die het spul aan het zingen bracht. En Oudjaar was ook leuk. Het oude jaar werd altijd met de stoomfluit uitgeblazen. Maar dat deden de andere fabrieken in Winterswijk ook. Dat was echt traditie.'

Wat Mientje Schenck ook niet vergeet is de onthulling van de koperen gedenkplaat, toen de Tricotfabriek het predikaat Koninklijk verwerfde. Dat was bij het vijftigjarig bestaan in 1938. 'Riekje en Greta Geelink mochten het doek wegtrekken. Het waren tweelingen, daarom waren ze uitgekozen. Ze deden het heel leuk. Maakten een buiginkje, je weet wel zo'n knikje, voor de gedenkplaat en de directie.'

Een werknemster van de fabriek zet knopen aan een kledingstuk (1925).

verbouwing en uitbreiding. Blijkens de reliëfcijfers in het fries dateert dit gedeelte pas uit 1915, maar dat jaartal is misleidend. Het gaat hier om de rechteraانبouw, een stuk laagbouw met zadeldak (uit 1890) dat bij het oorspronkelijke hoofdgebouw hoort. De fraai geprofileerde daklijst verdween toen de zolder in 1915 werd verbouwd, de gevel werd doorgetrokken en er vervolgens nog een verdieping bovenop kwam. Zo kreeg die laagbouw zijn huidige drie bouwlagen. Het oostelijk geveldeel aan de Wilhelminastraat wordt afgesloten met een uitbreiding van één bouwlaag in dezelfde stijl.

Het rond 1905 gebouwde linkergedeelte naast de ingangspoort heeft in de eerste bouwlaag drie opmerkelijk grote vensters (met een roedenverdeling van respectievelijk zestien en twintig ruiten). Mogelijk zijn die grote ramen er later ingebracht om meer lichtinval in de betreffende bedrijfsgedeelten te krijgen. De zesruits vensters in de tweede en derde bouwlaag zijn breder dan die in het rechterdeel. Het uitspringende gedeelte van de poortingang heeft samengestelde raampartijen met twaalf ruiten. Dat geldt ook voor het uitspringende gedeelte ter linkerzijde. Ook de versieringen in de hoogtrommels boven de vensters verschillen met die in het rechtergedeelte. Links hebben ze een vlechtmotief, terwijl rechts sprake is van een visgraatmozaïek. De dorpels onder de ramen zijn links zwaarder aangezet dan rechts. Het jaartal 1888 in reliëflettering in de kroonlijst zaait verwarring. Wie niet beter weet zou denken dat dit het oudste gedeelte van het gevelfront is. 1888 moet echter in samenhang met 1915 (aan de oostelijke zijde) worden gezien. Het is een verwij-

zing naar de eerste bedrijfsactiviteit (in enkele schuren achter de villa van Willink, iets verderop in de Wilhelminastraat) en de afsluiting van de bouwactiviteiten aan het oostfront in 1915.

De moderne aanbouw, uit 1934, aan de meest westelijke zijde is van een ander type baksteen opgetrokken, dat bovendien donkerrood van kleur is. Ook het voegwerk is anders. Deze uitbreiding van architect Heinink is zeven vensterassen breed. De gekoppelde vensters tellen elk twintig ruiten. De aanbouw is ook iets hoger dan het klassiek ogende gedeelte. Tot het cultuurhistorisch ensemble moet ook de fraaie, maar vervelozige fabrikantenvilla van G.J. Willink op de kop van de kruising met de Groenloseweg en het aanpalende witgepleisterde pand gerekend worden. Dit laatste pand, dat inmiddels tot woning is verbouwd, is interessant uit oogpunt van de bedrijfshistorie. Het is de oude stoomweverij die in 1889 wordt gebouwd. Van belang is verder nog de bronzen, door Gerard van Aalst ontworpen gedenkplaat op de muur van de linkervleugel van de fabriek. De plaat werd bij het vijftigjarig bestaan geschonken door het personeel.

DE SPOELERIJ

Het opvallendste onderdeel van het Tricotcomplex is de spoelerij die in beton-skeletbouw is opgetrokken naar een ontwerp van architect Arend Gerrit Beltman (1869-1934) uit Enschede. Het oostelijk gedeelte in 1912 en het westelijk gedeelte tussen 1915 en 1922. De vroege toepassing van deze vorm van beton-architectuur maakt het gebouw, naar Nederlandse begrippen, zeer bijzonder. Berlage mocht dan in 1910 in Santpoort een compleet

woonhuis uit beton laten optrekken, de grote doorbraak van gewapend beton volgde in Nederland pas in de jaren twintig. Vooral dankzij architecten van het Nieuwe Bouwen.

Restauratie-architect dr. ir. Egbert Hoogenberk, die door de plaatselijke Initiatiefgroep (het reddingscomité voor de Tricot) om een oordeel werd gevraagd, is lyrisch in zijn beschrijving van het complex. In een kranter-interview vergeleek hij het gebouw, met zijn rijk gedetailleerde zilverkleurige gevels, al eens met een Venetiaans palazzo. In een notitie, die diende voor een forumavond, is de romanticus Hoogenberk zakelijker. Maar hij blijft onder de indruk van de vroege betontoepassing en kan niet nalaten op te merken dat de beroemde Van Nellefabriek in Rotterdam pas veel later is gerealiseerd.

'De spoelerij, een gebouw van 21 bij 53 meter van drie respectievelijk vier bouwlagen, met zwaar gedetailleerde, geprofileerde gevelkolommen, is van een zeer bijzondere kwaliteit en allure. Bouwtechnisch is deze structuur zonder meer intelligent, gezien de ranke kolommen, en vloervelden op ribben, en van een goede kwaliteit gewapend beton. Dit gebouw is zonder twijfel zeer kostbaar geweest, een investering die de fabriek zich getrooste om met de gebouwen een kwaliteit uit te stralen die ook haar producten kenmerkte. Ook nu zou deze vorm van gedetailleerd, in het werk gestort beton uiterst kostbaar zijn, alleen al daarom behoort behoud een doelstelling te zijn.'

Tot zover Hoogenberk. Wat valt daar nog aan toe te voegen? Bouwhistorisch kan de vergelijkingslijn nog worden doorgetrokken naar Wiebenga's ontwerp voor het gebouwencomplex van de

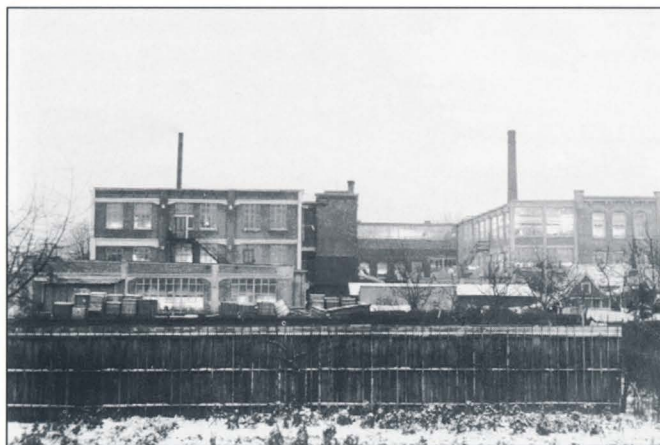
Het laatste deel van de spoelerij in aanbouw 1922.

voormalige, inmiddels deels gesloopte Sphinx-aardewerk-fabriek van Petrus Regout op de westelijke Maasoevers in Maastricht. Hoewel met de bouw van het Sphinx-hoofdgebouw (met zijn betonskelet en betonnen schaaldaken) en drie van de vijf vleugels ook in 1912 wordt begonnen, worden de werkzaamheden pas in 1929 voltooid. Dus zeventien jaar nadat het fraaie oostelijke deel van de spoelerij van architect Arend Beltman in Winterswijk was gerealiseerd. Een spoelerij die reeds van ver de aandacht trekt door z'n zilverkleurige uiterlijk en het ritmisch lijnenspel, dat zelfs tot in elke raampartij (met zijn ranke ijzeren roeden en de verdiepte velden er onder) is doorgevoerd. Het is utiliteitsbouw, maar ongelooflijk luchtig en speels van karakter en dat werpt toch een aardig licht op het materiaalgebruik en de technische mogelijkheden van die tijd. Wat Beltman jr in Duitsland leerde, kon hij in de textielregio's Twente en de Achterhoek meteen toepassen.

Bij de spoelerij kan, in aanvulling op de opmerkingen van architect

Hoogenberk, nog worden gewezen op de verspringende daklijst die de derde bouwlaag afsluit. Vincent Collette, die de Tricot onderzocht ten behoeve van het Monumenten Inventarisatie Project, wijst op de opvallende overeenkomsten met de daklijst van de gevel van (vader) Gerrit Beltman aan de Wilhelminastraat. De vierde, die aan de kant van de Groenloseweg goed te zien is, wijkt af van de onderliggende bouwlagen. Dat blijkt uit de raamdetaillering en de lichtere kolommen. De breedte van de vensterassen in de drie eerste bouwlagen zet zich in de afsluitende verdieping niet door. Op het midden van de

as is een muurdam (penant) gezet, waardoor een tweedelig venster ontstaat. De brede twaalfruits-vensters maken hier plaats voor een smalle variant met achtruits roeden. De dubbelluiken tussen de kolommen voor de bevoorradingsschacht, naast de trappartij, onderbreken het gevelfront aan de noordzijde. De daklijst van de derde bouwlaag van de spoelerij repeteert zich in een smaller, sierlijker uitvoering, in de afsluiting van de vierde bouwlaag: een fraaie kroonlijst met consoles, waaraan dit keer nog een tandlijst is toegevoegd. En allemaal in beton gegoten.

Aanzicht uit westelijke richting (omstreeks 1915). Links de spoelerij, rechts de gebouwen aan de Wilhelminastraat. De spoelerij heeft nog niet zijn definitieve vorm. De fabriek heeft nog drie schoorstenen.

3. EEN NIEUWE FUNCTIE

POGINGEN TOT HERGEBRUIK EN BESLUITVORMING

Sinds de sluiting en de ontruiming van de Tricotfabriek in 1978 is een herbestemming van het bedrijfscomplex tal van malen aan de orde geweest. Het merendeel van de pogingen kwam van buitenaf. Mede-eigenaar Hendrik ter Kuile heeft zich eerst jarenlang ingespannen om gedeelten van de fabriek opnieuw als bedrijfsruimte te verhuren. Twee grote borden aan de Wilhelminastraat en Groenloseweg wijzen op de beschikbaarheid van duizenden vierkante meters bedrijfsruimte, te huur aangeboden door Breistoom bv, nog steeds de eigenaar van de Tricotfabriek. Winterswijkers interesseerden zich voor mogelijkheden van het complex. Een jaar na de sluiting kwam de fractie van de VVD in de Winterswijkse gemeenteraad met het idee om de

fabriek geschikt te maken voor bewoning. De liberalen dachten aan woningen voor een- en tweepersoons huishoudens, de zogenaamde Van Dam-eenheden. De VVD-gedachte werd niet in een concreet voorstel omgezet. Maar het idee om de fabriek te verbouwen tot wooneenheden was niet van de baan. In september 1982 'kraakten' twee jongeren een deel van het complex aan de Wilhelminastraat. Zij wilden met hun daad onderstrepen dat er een tekort aan betaalbare woonruimte voor jongeren in Winterswijk was.

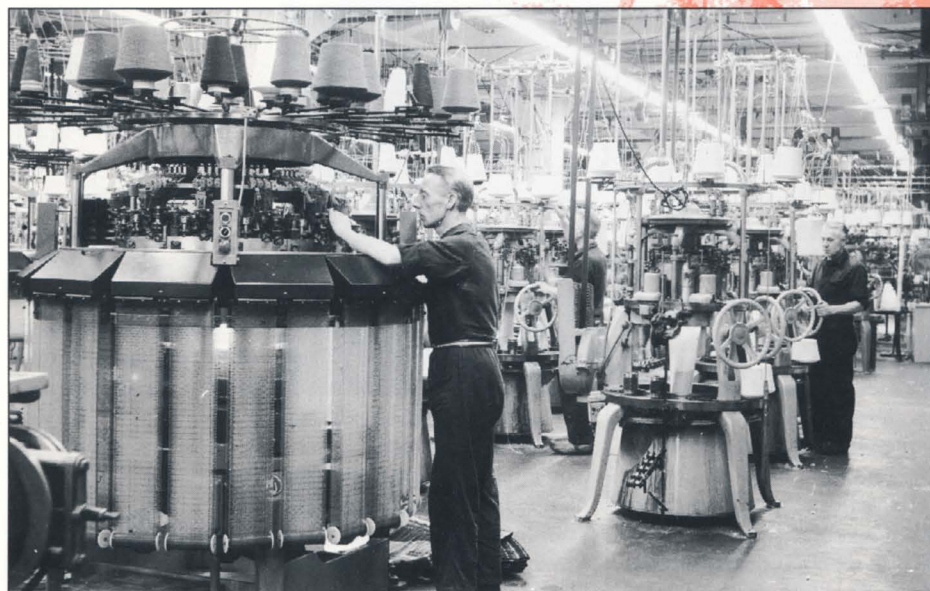
In november 1982 werd het lot van de leegstaande fabriek opnieuw in de Winterswijkse gemeenteraad aan de orde gesteld. De eenmansfractie Progressief Winterswijk presenteerde een plan om kleine, milieuvriendelijke bedrijven in het complex onder te brengen. Een van de doelstellingen was om de steeds nijpender wordende

werkloosheid te bestrijden. Tegelijkertijd moest leegstand en verpaupering van het complex worden tegengegaan. Het plan werd 'Rode Willem' genoemd, volgens een krantebericht uit die tijd afgeleid van de plaats en de wijk waar de Tricot ligt. "We denken aan opdeling van de ruimte in de Wilhelmina-fabriekshal (die dus Rode Willem wordt) in eenheden van 50 tot 200 m², dus 10-20 stuks per 1.000 m², waarbij gemeenschappelijke kantine, sanitair enz. Er is ook plaats voor een administratiebedrijfje", schreven de bedenkers van het plan in een toelichting.

Behoud van de monumentale waarde van de fabriek kwam in de plannen niet voor, wellicht werd die toen nog niet onderkend; het was tenslotte een fabriek. "Het gaat erom nieuwe werkgelegenheid te creëren. Daartoe moet de gemeente initiatieven ontplooiën. Niet wachten tot er één of andere mooie maatregel uit Den Haag komt, maar zelf in het offensief gaan", aldus de initiatiefnemers. Het initiatief van Progressief Winterswijk werd tijdens de raadsvergadering van november 1982 aangekaart, met het verzoek aan het college van burgemeester en wethouders om binnen drie maanden te reageren.

Tricot-eigenaar H. ter Kuile ging niet in op het plan van de Winterswijkse raadsfractie: hij had inmiddels wel een huurder gevonden voor een deel van het bedrijf. In de shed-bouw aan de Wilhelminastraat vestigde zich Witex van ex-Tricotwerknemer Ben van Dreumel. Het

De rondbreimachine in 1960, een moderne Jacquard-breimachine voor wollen truien. Aan de machine Arend Kist, rechts Aalders.

bedrijf richtte zich op het wassen van textiel en verrichte werk voor verschillend textielbedrijven in onder meer Winterswijk en Eibergen. Meer huurders heeft de Tricotfabriek nooit geteld. Eigenaar Ter Kuile gooide het toen over een andere boeg en maakte in 1988 een plan om het complex om te vormen tot een bedrijfsverzamelgebouw. Het totale plan zou tien miljoen gulden gaan kosten. Ter Kuile deed een beroep op de provincie Gelderland om de financiering rond te krijgen, maar de provincie wees het verzoek af. Het bedrijfsverzamelgebouw kwam er niet wegens het ontbreken van 1,3 miljoen gulden.

Ondertussen was verschillende mensen de monumentale waarde van het complex opgevallen. In 1989 kwam de Tricotfabriek op de agenda van de Winterswijkse monumentencommissie. Commissielid Allersma (vertegenwoordigster van de Gelderse Monumentenraad) pleitte voor een haalbaarheidsonderzoek naar herbestemming van de fabriek. In het voorjaar van 1989 werd duidelijk dat Tricot-eigenaar Ter Kuile de fabriek het liefst wil laten slopen: op het terrein is immers voldoende ruimte voor twee grote supermarkten en bijbehorende parkeerplaatsen. De Gelderse Monumentenraad toont haar bezorgdheid over deze plannen. In november 1989 ontstaat er brand in het pand aan de Wilhelminastraat. De brandweer rukt uit, maar kan niet voorkomen dat een deel van het gebouw wordt beschadigd. De politie vermoedt dat de brand is aangestoken: enkele dagen voor de brand zijn er nog mensen in het pand gesignaleerd, vermoedelijk krakers.

De onderzoekers van het Bureau voor Ruimtelijke

Ontwikkeling BRO, die in 1990 in opdracht van de gemeente Winterswijk een structuurvisie voor de stedenbouwkundige ontwikkeling van Winterswijk maakten, erkent de waarde van het fabrieksterrein. In hun structuurvisie suggereren ze om het gewenste nieuwe stads-kantoor van Winterswijk in de Tricotfabriek onder te brengen. Op die manier wordt de omgeving van het bestaande gemeentehuis niet aangetast. Winkels op het Tricot-terrein hebben volgens de onderzoekers een negatieve invloed op het winkelcentrum van Winterswijk. In dezelfde tijd wijst ook de provincie Gelderland op de monumentale waarde van de Tricotfabriek. Ter Kuile wijst de gemeenteraad van Winterswijk er op dat de bouw van supermarkten de enige economische mogelijkheid is voor herbestemming: andere mogelijkheden zijn 'uitputtend' nagegaan, maar niet haalbaar. Hij laat de gemeente enkele maanden later weten dat een deel van de fabriek wel bewaard kan blijven, ingepast in nieuwbouw.

van afbraak. Heemschut pleit, na eerst de suggestie van verbouw tot gemeentehuis te hebben ondersteund, voor verbouwing van de fabriek tot appartementencomplex. De gemeentehuis-visie wordt ondersteund door de Vereniging Monumentenbelangen Winterswijk en Vereniging Het Museum.

In 1992 wordt het structuurplan door de Winterswijkse gemeenteraad vastgesteld. Herbestemming van de Tricotfabriek lijkt van de baan: de fabriek mag gesloopt worden om ruimte te maken voor twee supermarkten en bijbehorende parkeerplaatsen. Nadat een poging van Bond Heemschut om de Tricotfabriek op de gemeentelijke monumentenlijst te krijgen door de gemeente is afgewezen, dient de Bond in oktober van dat jaar bij de minister een verzoek in tot plaatsing op de Rijksmonumentenlijst.

Projectontwikkelaar Rootinck, door eigenaar Ter Kuile ingeschakeld om de supermarktplannen te ontwikkelen, wijzigt de bouwplannen en maakt naast de bouw van

November 1989: brand in de voormalige textiel-fabriek.

Weer een jaar later, in september 1991, laten medewerkers van de Bond Heemschut hun oog op de fabriek vallen. De Bond zal zich in de jaren daarna profileren als een tegenstander

supermarkten en 165 parkeerplaatsen ruimte voor 62 woningen. De Winterswijkse Woningbouwvereniging Volkshuisvesting wil de woningen bouwen. Terwijl de Tricotfabriek voorlopig op de

landelijke monumentenlijst wordt geplaatst (juni 1993) en daardoor tijdelijk beschermd wordt, besluit het college van B en W van Winterswijk om met het bouwplan van Ter Kuile/Rootinck verder te gaan. De suggestie om het gemeentehuis in de leegstaande Tricotfabriek onder te brengen wordt door de Winterswijkse politiek steeds afgewezen, tot afgrijzen van de Actiegroep Gemeentehuis. Deze groep Winterswijkers vreest aantasting van het karakteristieke gemeentehuis door nieuwbouwplannen en sluit zich in het najaar, met andere plaatselijke verenigingen en organisaties, aan bij de Initiatiefgroep voor Stedebouwkundige Ontwikkeling van Winterswijk. Deze groep zal zich vanaf november 1993 opwerpen als de grote animator van het Tricot-verzet.

De textielfabriek wordt vanaf begin juni 1993 beschermd tegen sloop door de voorlopige plaatsing op de landelijke monumentenlijst. De minister van WVC geeft Winterswijk tot september de tijd om hierop te reageren;

daardoor feitelijk de herbestemming van de textielfabriek van tafel te vegen. De stemming: PvdA en CDA (respectievelijk zeven en zes zetels) zijn voor, de weerstand komt van VVD (5), D66 (2) en Progressief Winterswijk (1 zetel). Eind augustus stelt burgemeester Paul van Erkelens (D66) namens het college voor om negatief te adviseren over het verzoek tot plaatsing op de monumentenlijst. De gemeenteraad neemt, uitgezonderd de eenmansfractie van Progressief Winterswijk, het advies over. Maar daarmee is het lot van de fabriek nog niet bezegeld. Half oktober treedt de hiervoor genoemde Initiatiefgroep naar buiten: de ontwikkeling van het Tricotterrein is volgens de leden van de groep essentieel voor de ontwikkeling van de stedebouw in Winterswijk. Er moet een onderzoek komen naar herbestemming van de fabriek, waarbij rekening wordt gehouden met de verbouwing tot gemeentehuis. De Initiatiefgroep bestaat uit vertegenwoordigers van Vereniging Het Museum, de

op persoonlijke titel.

Begin november 1993 adviseert de raad voor Cultuurbeheer negatief over de beslissing om de fabriek op de rijksmonumentenlijst te plaatsen: het complex wordt vanuit industrieel-archeologisch, cultuurhistorisch en architectuur-historisch oogpunt niet waardevol genoeg gevonden voor bescherming. Het fabriekscomplex heeft slechts lokale waarde. Een paar dagen later bieden twee vertegenwoordigers van de Initiatiefgroep verantwoordelijk minister Hedy d'Ancona, toevallig op bezoek in buurgemeente Groenlo, een informatiepakket aan over de Tricot-perikelen. De eind november gehouden informatie-avond over de stedebouwkundige toekomst van Winterswijk (georganiseerd door de Initiatiefgroep en eigenlijk een pro-Tricot-avond) wordt door ruim 500 mensen bezocht en bewijst brede steun voor de plannen van de Initiatiefgroep. Deze weerstand tegen de afbraak van het Tricot-complex blijkt effectief: de gemeenteraad van Winterswijk besluit enkele dagen later een onderzoek naar de haalbaarheid van verbouwing tot stadskantoor in te stellen. Het negatieve advies van de gemeente voor plaatsing op de rijksmonumentenlijst is daarmee echter nog niet van tafel. Eerst moet de uitslag van het haalbaarheidsonderzoek bekend zijn. De Rijksdienst voor Monumentenzorg besloot daarop haar advies over de Tricot-fabriek uit te stellen. Dit betekent dat de fabriek voorlopig niet gesloopt mag worden.

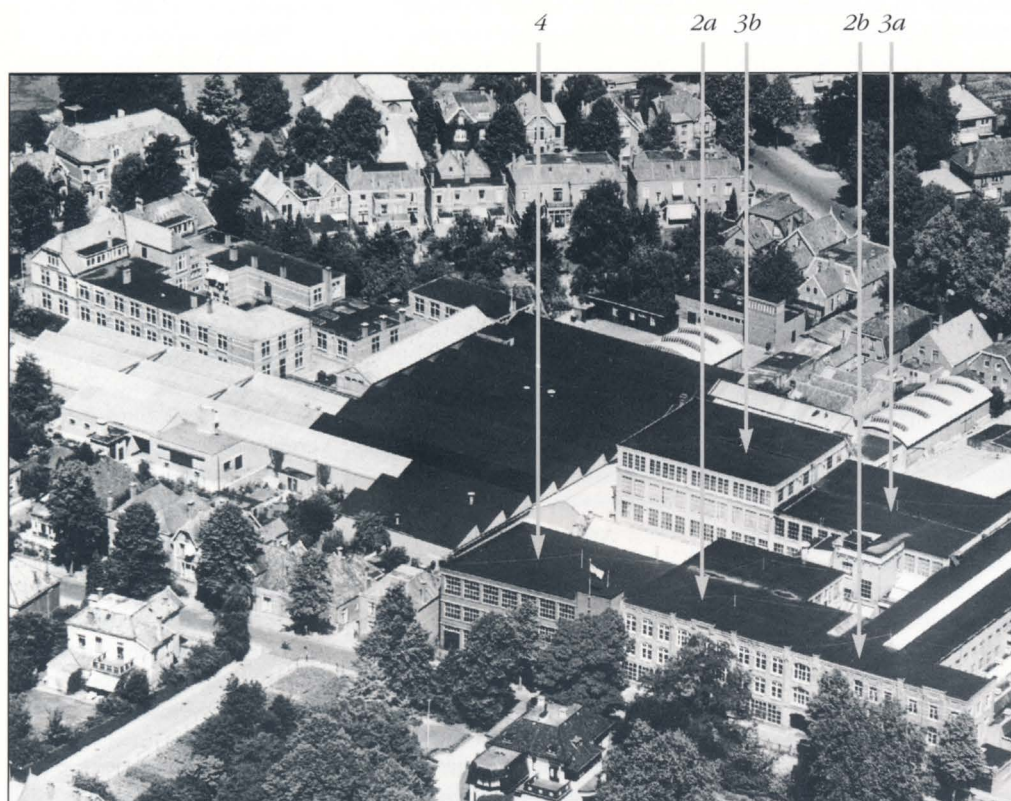
Voor twintig mille blijken deskundigen van het Bouwcentrum uit Rotterdam bereid om het onderzoek naar de verbouwing van fabriek tot stadskantoor uit te voeren. Dat nieuws is begin

De spoelerij nu.

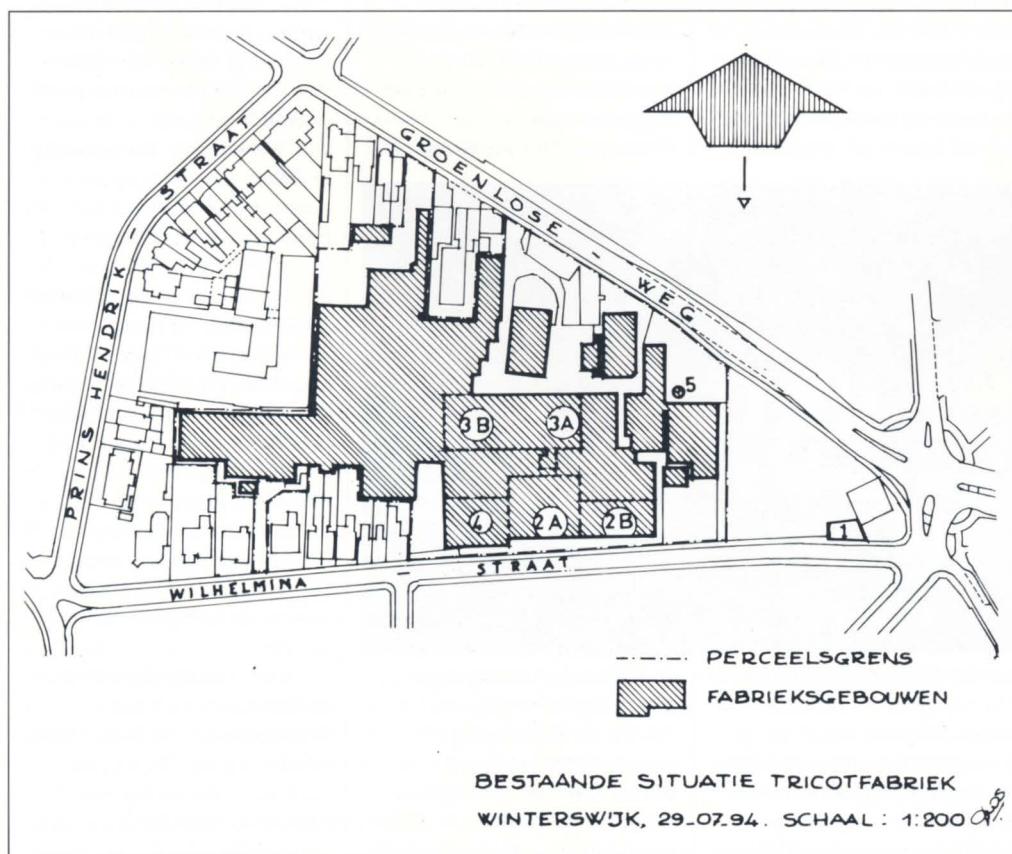
daarna wordt over definitieve erkenning als monument beslist. Dit weerhoudt de gemeenteraad niet om in de junivergadering akkoord te gaan met de uitbreiding van het huidige gemeentehuis en

ondernemersverenigingen ABH, Cityvereniging en OWIN, de Vereniging Monumentenbelangen Winterswijk, de Actiegroep Gemeentehuis, Bond Heemschut en Winterswijkers

Bovenaanzicht van het fabriekscomplex in Winterswijk. De foto is genomen vanaf de Wilhelminastraat. De nummers op de foto corresponderen met de aanduiding op de plattegrond.

1. het eerste bedrijfsgebouw, gebouwd in 1889.
- 2a. de uitbreiding van 1905.
- 2b. nieuwbouw 1890-1915.
- 3a. spoelerij 1912.
- 3b. spoelerij 1915-1922.
4. uitbreiding 1934.
5. schoorsteen 1954.

Uitzicht vanaf de spoelerij. Op de achtergrond de torens van de Jacobskerk, het gemeentehuis en de Sint Jacobuskerk.

februari nauwelijks bekend, of de Rijksdienst voor Monumentenzorg laat weten dat er toch een negatief advies aan de minister wordt gegeven: de Tricotfabriek hoorde volgens de dienst niet thuis op de rijksmonumentenlijst. De dienst wil eigenaar Ter Kuile niet langer laten wachten op de uitvoering van zijn bouwplannen.

Doorslaggevend is dat de gemeente Winterswijk, waarschijnlijk uit angst voor een schadeclaim van eigenaar Ter Kuile, geen duidelijk positief standpunt durft te geven. Vanaf dat moment is de voormalige textielfabriek formeel niet meer tegen sloop beschermd. Maar eigenaar Ter Kuile had de gemeente al laten weten mee te zullen werken aan het haalbaarheidsonderzoek, dat dan ook kan worden uitgevoerd. In april volgt het resultaat: de Tricotfabriek, eigenlijk de spoelerij en de gebouwen aan de Wilhelminastraat, kan voor f 14,2 miljoen tot stadskantoor worden verbouwd. Opmerkelijk is dat de uitkomst vrijwel overeenkomt met de maximale kosten voor uitbreiding van het gemeentehuis van Winterswijk, die in een eerder stadium waren bepaald op f 14 miljoen. Op basis van de resultaten van dit onderzoek gaat burgemeester Christine Stigter (PvdA), die in januari 1994 Paul van Erkelens is opgevolgd, met Tricot-eigenaar Hendrik ter Kuile onderhandelen. Het doel is om voorwaarden te scheppen voor de eventuele aankoop van het fabriekscomplex.

KARAKTERISTIEKEN VOOR HERBESTEMMING

Het fabriekscomplex tussen de Wilhelminastraat en Groenloseweg staat al sinds de sluiting van het bedrijf in 1978 leeg. Twee keer is het pand gekraakt door enkele

Winterswijkse jongeren die om huisvesting verleggen zaten. Een keer werd een deel door een felle brand aangetast. Aan het begin van de jaren negentig viel het oog van twee studenten bouw-kunde van de Technische Universiteit Delft op de Tricotfabriek in Winterswijk. Zij vulden het idee van Bond Heemschut, gebruik het verlaten fabriekscomplex als gemeentehuis, verder aan. De bouwkundige basis is volgens Ronald Reissenweber en Jacob Borren, beiden inmiddels afgestudeerd als architect, overtuigend aanwezig. Volgens Ronald Reissenweber heeft het fabriekscomplex 'een uiterst solide constructie en een grote overspanning waardoor het gemakkelijk opnieuw ingevuld zou kunnen worden.' Ook Jacob Borren twijfelt niet aan de technische haalbaarheid: 'na analyse van de bestaande fabrieksgebouwen op onder andere stedenbouwkundig, bouwtechnisch, architectonisch en gebruikstechnisch gebied, bleek dat hergebruik van een van de gebouwen haalbaar zou moeten zijn.'

Reissenweber gaat uit van behoud van de spoelerij tussen 1912 en 1922 gebouwd door architect Arend Beltman, en een deel van het gebouw aan de Wilhelminastraat, dat door Beltman sr is gebouwd. De ruimte tussen deze twee panden wordt bebouwd en

moet plaats bieden aan onder meer een burgerzaal, raadzaal, personeelsrestaurant en een centrale hal. De kantoren voor onder meer het college van burgemeester en wethouders en de diverse gemeentelijke afdelingen worden verspreid over de begane grond, eerste en tweede verdieping van het complex. De oorspronkelijke gevels aan de Wilhelminastraat blijven het uiterlijk van het gebouw bepalen. De nieuwe entree kwam in de ogen van Reissenweber aan de noordoostzijde. Boven de entree ontwerpt hij een opvallende koperen koepel.

Borren introduceerde de dubbelfunctie: naast het gemeentehuis was er ook voldoende ruimte op het terrein voor woningen (19 appartementen met parkeerkelder). De voordelen van de keuze van de Tricotfabriek tot stadskantoor zijn volgens de architect legio: de markante ligging aan de voor Winterswijk belangrijke invalsroute (Groenloseweg), een hoogwaardige invulling van een probleemgebied, de parkeergelegenheid en de aanwezigheid van zo goed als alle plaatselijke voorzieningen van Winterswijk binnen loopafstand. In de optiek van Borren moet alleen de spoelerij van Beltman jr. behouden blijven. De nieuwbouw van het gemeentehuis komt haaks daarop en deels langs de

Groenloseweg te liggen. Zijn ontwerp maakt ook de oversteek naar de overzijde van de Groenloseweg: op het terrein van de textielfabriek Blijdenstein-Willink (de Witstoom) is eveneens woningbouw geprojecteerd, die direct aansluit op het Tricotterrein. De Groenloseweg loopt op deze plaats onder de verbinding tussen de twee fabrieksterreinen door.

Borren en Reissenweber wijzen kaalslag van de Tricotfabriek en de bouw van supermarkten op het fabrieksterrein om verschillende redenen af. Volgens Borren getuigt het supermarktplan van 'gebrek aan visie' en is het typisch voor het imago van Winterswijk als 'sloopdorp'. In de afstudeeropdracht van beide TU-studenten werd geen rekening gehouden met de kosten van een eventuele herbestemming van het fabriekscomplex.

Was voor de beide studenten de oude fabriek het uitgangspunt, voor architect

uitdrukking waren van dit verlangen, of zich in elk geval meer harmonisch aan ons presenteren. Daarbij komt als gevolg van de nog beperkte technieken bouwen vroeger ook meer 'natuurlijk' was, in harmonie met het milieu.' Hoogenberk heeft zich ook op de voormalige textielfabriek geworpen, vanuit de visie dat het complex om te bouwen zou zijn tot een stadskantoor voor Winterswijk. 'Ook zij die na

ge van burgemeester en wethouders van Winterswijk. In zijn ogen kunnen zowel de spoelerij als de gebouwen aan de Wilhelminastraat een nieuwe toekomst krijgen. De 'bijzondere, unieke allure' van het gemeentehuis aan het Mevrouw Kuipers-Rietbergplein kan daarmee bewaard blijven. 'Het (fabrieks-)terrein kan verder geschoond worden en benut worden voor parkeren, groenvoorziening, woningbouw en diverse andere geschikte bestemmingen.' De spoelerij (volgens Hoogenberk 'ondanks verwaarlozing nog in goede staat') is geschikt te maken als stadskantoor met 3.200 m² nuttige oppervlakte. Het in 1934 gebouwde deel aan de Wilhelminastraat kan met de spoelerij worden verbonden en aldus ontstaat 5.500 à 6.000 m² kantoorruimte. 'De restauratie- en verbouwkosten zullen niet hoger zijn dan nieuwbouw of zelfs lager, als men alle sloop- en dergelijke kosten bij totale amovatie meeweegt, maar het levert wel een veel belangwekkender gebouwcomplex op. Juist de combinatie van oud en nieuw is zo boeiend.' Achter de lange gevel aan de Wilhelminastraat is ruimte voor circa 20 appartementen.

Sfeerfoto van Gerhard Ribbink, gemaakt na toekenning van het predikaat „Koninklijke” in 1938.

De openstaande ramen bewijzen de bedrijvigheid aan de Wilhelminastraat (1925).

Egbert Hoogenberk is de fabriek het doel, de architectuur als brug tussen verlangens en werkelijkheid. Want de architect ziet duidelijk mogelijkheden in herbestemming van historische panden. 'Afgezien van de vraag of de mens vroeger harmonischer was, is het in elk geval zo dat in onze cultuur gebouwen tot de Eerste Wereldoorlog meer

ons komen zullen het niet waarderen als belangwekkende, nog goede strukturen, welke zouden kunnen bijdragen aan de rijkdom van het cultureel erfgoed en de sfeer van de gebouwde omgeving, onnodig of zelfs ten onrechte verwijderd zijn uit de tastbare geschiedenis van het bouwen', schreef Hoogenberk in november 1993 aan het colle-

4. EEN MONUMENT

EEN MONUMENT VOOR DE TEXTIELINDUSTRIE

Het lot van de plaats Winterswijk is eeuwenlang ten nauwste betrokken geweest bij de textielindustrie. Al in het begin van de zestiende eeuw was er een weversgilde. Niet alleen werkten er full-time wevers in de textiel, ook zeer veel boeren en boerinnen waren als thuiswerkers actief, wanneer er gedurende de wintermaanden weinig werk op het land te doen was. Zo had alleen al fabrikant Hendrik Willink in 1860 niet minder dan 675 mensen in dienst als thuiswerker. Toen in de jaren '60 van de vorige eeuw de aanvoer van katoen stremde ten gevolge van de Amerikaanse Burgeroorlog, had Willink voor al deze mensen geen werk meer: alleen zijn in 1862 opgerichte stoomfabriek met honderd arbeiders kon hij met moeite gaande houden. De textielindustrie zorgde soms voor diepe armoede, soms voor bescheiden welvaart van de arbeiders. De textielindustrie was er ook verantwoordelijk voor dat Winterswijk een spoorwegknooppunt werd en dat er een Rijks Hogere Burger School kwam, de vijftiende in Nederland. Al spoedig na de industrialisatie werkten er in goede tijden zo'n 2.000 mensen in de textiel, in de topjaren na de Tweede Wereldoorlog zelfs 3.000. Nu zijn het er nog ongeveer 150. Toen in de jaren '70 in de textielindustrie de klappen vielen, had men ter plaatse weinig aandacht voor vervangende werkgelegenheid in de industrie. Dit is de hoofdoor-

zaak van de stagnatie van de bevolkingsgroei die toen optrad, de vergrijzing en alle problemen die dit met zich meebrengt. Als de bevolking was blijven groeien in hetzelfde tempo als landelijk het geval was, woonden er nu niet 28.000, maar 35.000 mensen in het als centrumgemeente aangemerkte Winterswijk.

Het is nog maar kort geleden dat de 'skyline' van Winterswijk werd gekenmerkt door hoge, rokende fabriekschoorstenen en dat 's middags om twaalf uur het straatbeeld volledig werd bepaald door in blauwe overalls geklede mannen, die in de middagpauze naar huis gingen om te eten. Wat is van dit alles nog te zien? Haast niets! Wordt het dan niet tijd dat er een monument komt, dat herinnert aan de ooit voor Winterswijk en wijde omgeving zo belangrijke textielindustrie?

Weefhuisjes

In het buitengebied zijn nog verschillende gebouwtjes die herinneren aan de tijd dat het weven werd bedreven als huisindustrie. Het zijn weefhuisjes op het erf van boerderijen. Dat ze behouden zijn gebleven is puur het resultaat van particulier initiatief: van enige bescherming door de overheid is hier geen sprake. Er zijn bijzonder fraaie exemplaren bij, in vakwerk, zoals bij Meister Kok in Ratum en de Stroetkamer in het Woold. Ze behoren tot de meest schilderachtige en meest karakteristieke gebouwen ter plaatse; bovendien zijn ze praktisch uniek voor

Nederland. Alleen: wie weet ze te vinden?

Een kleinschalige herinnering aan het handweven treffen we ook aan in het dorp - eveneens in vakwerk uitgevoerd - in de Nieuwstraat, in de volksmond ook bekend als de Lappenbrink. Althans één originele muur resteert van het fabriekje, dat J.W. Meijerink hier in 1835 stichtte, nog voor de tijd van de stoomfabrieken. Nog helemaal niet zo lang geleden werd de oostkant van het gebouwtje 'gemoderniseerd': het vakwerk werd vervangen door twee garagedeuren. Omdat het vroeger een schilderachtig plekje was, zijn er veel foto's van gemaakt. De schilder Mondriaan heeft het in zijn Winterswijkse periode nog vereeuwigd. Het pandje staat niet op de monumentenlijst; nergens kan men aan aflezen dat dit gebouwtje iets met de textiel te maken heeft gehad.

Bleekershuisken

Een heel mooi en interessant gebouwtje, opgericht door dezelfde fabrikantenfamilie Meijerink, bestond nog tot 1977. Het betreft het Bleekershuisken aan de Slinge nabij Plekenpol, eveneens in vakwerk opgetrokken. Het was oorspronkelijk onderdeel van een veel groter complex van was-, droog- en bleekhuizen dat -met de bijbehorende bleekweiden- ook het terrein van het huidige openluchtzwembad besloeg. Hier onderging de 'diem', een soort katoenen weefsel, een hele serie behandelingen, waarbij het werd gekookt, gespoeld, met water begoten

en gedroogd, het hele bleekproces dus. In 1965 bezocht streekhistoricus Henk Kroesenbrink het Bleekershuusken en meldde dat het interieur nog grotendeels intact was. De 'buukkuvens' waarin het goed werd overgoten met heet sop stonden er nog, de ketel waarin het vuur werd gestookt, de askist, en zelfs de kruiwagens waarmee het schone goed naar de bleekvelden werd gebracht, al zaten ze onder het spinrag. Een jaar later werd het gebouw op de rijksmonumentenlijst geplaatst. Verschillende pogingen om tot restauratie te komen mislukten, en in 1977 stortte het geheel met een flinke klap in elkaar: alleen de beide schoorstenen bleven nog overeind staan. Kort daarna werd het van de monumentenlijst geschrapt en had Winterswijk zijn interessantste zichtbare herinnering aan de textielindustrie verloren. Het was een prachtig karakteristiek gebouw in een evenzeer prachtige omgeving, een sym-

herinnert er nog aan, namelijk een restant van de poort waar het Hilbelinkspad onder door kwam te lopen na de uitbreiding van De Batavier in 1904. Later werd het pad, toen Whemerpad geheten, verlegd en omstreeks 1960 verdween het geheel. In plaats van een doorgang voor het verkeer werd de poort de hoofdingang van het bedrijf. De huidige gedaante van de poort dateert van 1938, het jaar van de wederopbouw na de grote brand.

Het is geen gelukkig monument, omdat het helemaal niet kenmerkend is voor de textielindustrie. En de vroegere functie werd tot voor kort aan de fantasie van het toevallig passerende publiek overgelaten. Onlangs hebben de verenigingen Monumentenbelangen Winterswijk en Het Museum er op eigen initiatief middels een ludieke actie een verklarende tekst op bevestigd. Erg oorspronkelijk doet de poort ook niet aan, omdat hij een nieuwe, ruïne-achtige omlij-

De laatste kans

Rest nog als enig overgebleven karakteristiek monument van de textielindustrie het gebouwencomplex van de vroegere Tricotfabriek. Eens was het de grootste, de modernste, een trots symbool van de vooruitgang. Voor behoud komen in aanmerking de karakteristieke gevelpartij aan de Wilhelminastraat, de destijds in hypermoderne betonskeletbouw opgetrokken spoelerij en de schoorsteen, de enig overgeblevene ter plaatse. Op nog geen dertig kilometer afstand zijn kastelen omgebouwd tot stadhuis (Ruurlo en Vorden), terwijl vlak over de grens in Duitsland nogal wat voorbeelden bestaan van stadhuizen die zijn ondergebracht in een voormalig fabriekscomplex of zelfs in een ziekenhuis. Behoud van de Tricotfabriek is de laatste kans voor een waardig textielmonument in Winterswijk.

Wat je bent, ben je geworden door je verleden. In feite besta je alleen maar dankzij je verleden. Als je je eigen verleden ontkent, ken je jezelf niet. Als je je verleden weggooit, verlies je je eigen identiteit en heb je niets meer wat je van anderen onderscheidt. Als men in een plaats zijn verleden negeert, verliest de plaats zijn hart, zijn ziel, zijn karakter. Wat overblijft heeft geen kleur, het is een saaie plaats zonder kraak of smaak.

Weefhuisje bij de Stroetekamer in de buurt Het Woold.

bool bij uitstek voor de textielindustrie in vroeger jaren en bovendien was het uniek voor Nederland.

De poort van de Batavier

De grote klap voor de textielindustrie kwam in de jaren zeventig. In 1980 sloot een der grootste textielfabrieken, De Batavier. Een monumentje

ting heeft gekregen, en ook niet meer op zijn oorspronkelijke plaats staat, maar bij de herbouw enkele meters is opgeschoven. Zelfs zijn poortfunctie heeft hij verloren: de architecten van de nieuwbouwwijk wilden de boog niet bij de woningblokken inpassen.

5. AFSLUITING

CHRONOLOGIE

±1600

In de Achterhoek wordt voor het eerst katoen gebruikt voor onder meer de vervaardiging van bombazijn. De ruwe katoen wordt vanuit Amsterdam aangevoerd, via kleine schepen over de Zuiderzee en de Gelderse IJssel naar Doesburg, vandaar met wagens naar Bocholt. De 'Reeders' daar laten het in Aalten en Winterswijk weven. Daarna gaat het goed weer terug naar het afzetgebied in Holland.

±1742

Wevers in Winterswijk onder vinden concurrentie van beroepsgenoten uit Duitsland, die tegen lagere prijzen kunnen werken.

1795

Weversgilde wordt opgeheven onder druk van de Franse overheersers.

±1800

Linnen uit Groenlo wordt gebleekt in Winterswijk, inmiddels uitgegroeid tot textielcentrum van de Achterhoek met ± 800 werknemers en 50 weefstoelen.

1834

Fabrikant H. van Eijck uit Bredevoort wil in Winterswijk een fabriek beginnen. Schijnt

een moderne fabrikant te zijn, die al met een snelspoel werkt en hoge produktie haalt.

1835

Gemeenteraad keurt de aanvraag van Van Eijck af: 'Afwijzend geadviseerd omdat van sterke toename van het Fabriekwezen meer nà- dan voordeel is te wachten.'

1837

Linnenweverijen in Achterhoek houden stand, ondanks verder oprukken van katoenen stoffen. Achterhoekse fabrikanten krijgen opdrachten van Nederlandsche Handels maatschappij. Werk wordt verdeeld via 'fabriqueurs', zoals A. Willink, J. Tenkink en Van Eijck (Bredevoort).

±1850

Huiswevers in Winterswijk produceren 17.400 stukken katoen ('calicots') voor rekening van de Nederlandse Handels Maatschappij NHM.

1853

J. Tenkink & Zn. gebruikt als eerste in Winterswijk een stoomketel in zijn blekerij.

1855

Jan Willink sticht textielfabriek in Winterswijk voor produktie van halfwollen broek-

en jassenstoffen.

1861

Bedrijf van Jan Willink wordt verder uitgebreid. Hendrik Willink (zoon van Jan) krijgt toestemming voor plaatsen van stoommachine.

1861/62

Stichting textielfabriek Fa. H. Willink & Co. Stoomweverij met 200 weefgetouwen (Witstoom) bij de bestaande calicofabriek. Handweverij wordt stopgezet.

1865

Willink krijgt toestemming voor oprichting van stoomweverij en ververij (Zwartstoom). Bedrijf telt 100 weefgetouwen.

1877

R.J.B. Dericks begint de derde stoomweverij in Winterswijk.

1888

Stichting Tricotfabriek en bouw eerste deel van fabriek.

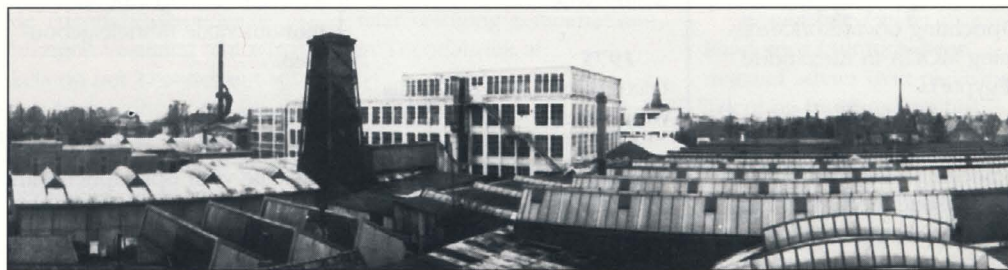
1911

Oprichting Ambachtschool met textielafdeling.

1912

Start bouw bedrijfshal in gewapend beton.

Aanzicht vanaf de Groenloseweg, in het midden de watertoren van de textielfabriek.

1914

Winterswijk (14.713 inwoners) telt zes grote katoenstoomweverijen.

1925

Alex Benno maakt documentaire over productieproces.

1926

Directeur J.F. Overweg sr. start afzet in Egypte.

1933

Oprichter Gerrit Jan Willink (68 jaar) overlijdt.

de Tricotfabriek.

1950

Tricot grootste bedrijf in Winterswijk (757 werknemers) met filialen in Dinxperlo (127 werknemers), Groenlo (90) en Alexandrië (600 werknemers).

1956

600 Duitse vrouwen en meisjes werkzaam in Winterswijkse textielindustrie. Na dit jaar begint de absolute daling van de personeelssterkte.

steunmaatregelen. Het bedrijf heeft dan al enkele jaren overheidssteun.

14 december 1978

Sluiting van Tricotfabriek.

november 1979

VVD-fractie in gemeenteraad oppert tijdens algemene beschouwingen om in fabriek woningen voor 1- en 2-persoons huishoudens te maken.

november 1982

Progressief Winterswijk wil in

Het Tricot-koor brengt een aubade aan directeur Frits Overweg, vermoedelijk voor zijn 40-jarig jubileum in 1941.

1935

Filiaal Groenlo tijdelijk stopgezet.

1938

Predikaat 'Koninklijke' wordt verleend.

Oprichting dochteronderneming MOGA in Alexandrië (Egypte).

In de voorgevel aan de Wilhelminastraat wordt door het personeel een plaquette aangebracht tijdens de viering van het vijftigjarig bestaan van

1960

Stagnatie en herstructurering textielindustrie. Neergang Tricotfabriek begint.

1970

Sluiting textielopleiding LTS Winterswijk.

1975

Tricot fuseert met Hollandia Veenendaal.

oktober 1978

Directie Hollandia-Tricot praat met minster Van Aardenne van economische zaken over

Tricot kleine, milieuvriendelijke bedrijven, in kader bestrijding werkloosheid en tegengaan leegstand in Tricot.

1984

Bond Heemschut pleit als eerste voor behoud van de monumentale fabrieksgebouwen.

1988

Provincie Gelderland wijst subsidie voor opknappbeurt af. Eigenaar Breistoom bv (Ter Kuile) heeft plannen voor bedrijfsverzamelgebouw.

februari 1989

Winterswijkse monumentencommissie (deels) pleit voor behoud en voor haalbaarheidsonderzoek voor herbestemming.

Mei 1989

Gelderse Monumentenraad pleit voor plaatsing Tricotfabriek op gemeentelijke monumentenlijst.

17 mei 1989

Projectontwikkelaar Rootinck ziet kans voor bouw winkelcomplex.

oktober 1990

Bond Heemschut suggereert om gemeentehuis in Tricotfabriek onder te brengen.

februari 1991

Eigenaar Ter Kuile laat gemeente weten dat een deel van de fabriek gespaard kan blijven, ingepast in nieuwbouw.

mei 1991

Structuurplan Winterswijk in gemeenteraad: Tricot mag gesloopt worden.

augustus 1992

Vereniging Monumentenbelangen Winterswijk en Vereniging Het Museum pleiten voor gemeentehuis in tricotfabriek.

21 oktober 1992

Heemschut ijvert voor plaatsing Tricot op rijksmonumentenlijst.

24 februari 1993

Project-ontwikkelaar Rootinck wijzigt plannen en wil 62 woningen, 165 parkeerplaatsen en twee supermarkten.

Directeur Overweg (2e van links) in 1938 op bezoek in Egypte, het filiaal MOGA in Alexandrië.

27 november 1989

Brand in voorzijde gebouw.

1990

In een onderzoek naar de ruimtelijke structuur van Winterswijk wordt geadviseerd om het gemeentehuis in de Tricotfabriek onder te brengen. Vestiging van winkels op het Tricotterrein is een bedreiging voor het Winterswijkse centrum. De provincie Gelderland wijst de gemeente op de historische en monumentale waarde van de Tricotfabriek.

september 1991

Bond Heemschut pleit voor herbestemming fabriek tot appartementengebouw.

11 april 1991

Student Bouwkunde Reissenweber rondt studie naar vestiging gemeentehuis in Tricotfabriek af.

1992

Gemeenteraad stelt structuurplan Winterswijk definitief vast: Tricotterrein wordt gereserveerd voor twee supermarkten en woningbouw.

11 juni 1993

Voorlopige plaatsing van fabriek op rijksmonumentenlijst. College van B en W besluit in dezelfde week om met bouwplan van eigenaar Ter Kuile verder te gaan.

november 1993

Raad voor Cultuurbeheer: negatief advies over plaatsing Tricot op monumentenlijst.

november 1993

Forumavond Initiatiefgroep.

januari 1994

Gemeenteraad neemt voorstel voor haalbaarheidsonderzoek aan.

maart 1994

Conclusie van haalbaarheids-onderzoek: gemeentehuis kan voor f 14,2 miljoen in Tricotfabriek worden gerealiseerd.

april 1994

Gemeente gaat met Tricot-eigenaar Ter Kuile onderhandelen over mogelijke aankoop van de voormalige textielfabriek.

LITERATUUR

P.E. van Bommel, De ontwikkeling van de industrie in den Achterhoek. Amsterdam 1927.
Hans de Beukelaer, Nijver in het groen. Twee eeuwen industriële ontwikkeling in Achterhoek en Liemers. Doetinchem 1990.
Drs. Hans de Beukelaer & J.G. ter Horst, Geweven goed, Aalten 1992
Bertus Bolk e.a., Schering en inslag, Hengelo 1982.
Bond Heemschut, Aanvraag plaatsing (rijks-)monumentenlijst, februari 1993.
Dr. J.A.P.G. Boot & dr. A. Blonk, Van smiet- tot snel-spoel, Hengelo 1957.
Jacob Borren: Herinrichting fabrieksterrein Winterswijk, afstudeerproject Technische Universiteit Delft, faculteit Bouwkunde, juni 1991.
Vincent Collette, Inventarisatie t.b.v. MIP, Arnhem-Nijmegen november 1991
Giovanni Fanelli, Moderne architectuur in Nederland, 1900-1940, 's Gravenhage 1987.
Jan Gerko, Wiebenga, Apostel van het nieuwe bouwen, Rotterdam 1987.
H.A.J. Henket en W. de Jonge, Het Nieuwe Bouwen en restaureren, 's Gravenhage 1990
Egbert Hoogenberk, Enige

opmerkingen over de spoel-rij van de vm. Tricotfabriek te Winterswijk, Voorstonden november 1993.

W. Jappe Alberts, C.N. Fehrmann, A.A. de Jonge, Geïllustreerde geschiedenis van Nederland. 's-Gravenhage 1978.

Marieke Kuipers, Bouwen in beton, 's Gravenhage 1987
Peter Nijhof e.a., Op zoek naar ons industrieel verleden (2), Haarlem 1987

Ronald Reissenweber, Gemeentehuis Winterswijk in voormalige tricotfabriek G.J. Willink, afstudeerproject Restauratie Technische Universiteit Delft, februari 1992.
Abele Reitsma, Bouwkundige begrippen, Nijmegen 1994

B. Stegeman, Het oude kerspel Winterswijk. Bijdrage tot de geschiedenis van een deel der voormalige Heerlijkheid Bredevoort. Winterswijk 1927.
B. Stegeman, N.V.

Bontweverij De Batavier, Winterswijk 1941.
Ronald Stenvert, Bouwers en bouwkundigen in Twente 1866-1906, In Overijsselse historische bijdragen, 108e stuk, Zwolle 1993.

Drs. Hans Tolsma, Het ontstaan van de textielindustrie, In: Mozaïek van Wintereswic, Winterswijk 1980.

Dr. Bastiaan Willink, Willink. In: Nederlands Patriciaat, jrg. 73, 's Gravenhage 1989

BRONNEN

gemeentearchief Winterswijk
Dagbladen De Gelderlander, Graafschapbode en Tubantia, nieuwsbladen Nieuwe Winterswijkse Courant en Winterswijkse Courant, diverse artikelen.
afdeling Bouw- en woning-toezicht gemeente Winterswijk

DE SCHRIJVERS

Guus Avenarius (1977), leerling s.g. De Driemark, Winterswijk
Interviews: Rob Lureman

Willy Eijkman (1941), oud-werknemer bontweverij De Batavier, gemeente-ambtenaar Winterswijk.

Remco Hannink (1975), leerling s.g. De Driemark, Winterswijk

Rob Lureman (1944), journalist Dagblad De Gelderlander, lid commissie Gelderland Bond Heemschut, Winterswijk

Wim Scholtz (1945) leraar geschiedenis s.g. De Driemark, voorzitter Vereniging Het Museum, Winterswijk

Sjoerd van der Werf (1958), journalist Dagblad De Gelderlander, Winterswijk

VERANTWOORDING

FOTO'S EN ILLUSTRATIES

Gerhard Ribbink (p. 2, 15, 23, 27, 30), Collectie Vereniging Het Museum, Winterswijk.
Bouwbedrijf Beltman, Enschede/Ronald Stenvert, Utrecht (p. 12 b., p. 13 b.).
KLM Rotterdam (p. 14 b.), Collectie Vereniging Het Museum, Winterswijk.
Henk Westerveld, Aalten (p. 14 o., 20).
Atelier G.C. Hubers, Molenstraat, Winterswijk (p. 18 b.), Collectie Vereniging Het Museum.
Willem Sluijskes, Winterswijk (p. 12 en p. 22 o.).
Tekeningen (p. 10 o.) uit 'Textielwaren', J.H. Ruygrok en A. Hombergen, Wolters Groningen 1963.
Overige foto's: Collectie Vereniging Het Museum, Winterswijk

